

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука

(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)

(Датум)**ЗАХТЕВ****за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације
и о одређивању ментора**

Молимо да, сходно чл. 48 ст. 5 тач. 3) Статута Универзитета у Београду („Гласник Универзитета“ бр. 201/2018, 207/2019, 213/2020, 214/2020, 217/2020, 230/21, 232/22, 233/22 и 236/22), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

Могућност рецепције Касперове *communio* еклисиологије у дијалогу између Православне и
Римокатоличке Цркве

(пун назив предложене теме докторске дисертације)
ТеологијаНАУЧНА ОБЛАСТ

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Александар (Јован) Глишовић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):
-

УБ ПБФ, Религиолошки мастер програм

3. Година завршетка
- 2016.
-
- претходног нивоа студија:
-

2021.

4. Година уписа на докторске студије:
-

5. Назив студијског програма
- Теологија
-
- докторских студија:
-

6. Датум подношења пријаве
-
- теме докторске дисертације
- 26.9.2023.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Раде Кисић

Звање: ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. „Покајање као *compunctio amoris* у Светог Григорија Двојеслова“, у: Покајање, праштање и спасење у савременој (постмодерној) култури. Испунило се време и приближило се Царство Божије; покајте се и верујте у Јеванђеље (Мк 1, 15), Београд – Пожаревац 2018, 85–98.
2. „Die gemeinsame Lutherisch-Orthodoxe Kommission – Rückblick und Perspektiven“, у: Irena Zeltner Pavlović, Martin Illert (Hrsg.), Ostkirchen und Reformation 2017. Begegnungen und Tagungen im Jubiläumsjahr. Band 1: Dialog und Hermeneutik, Leipzig 2018, 209 – 216.
3. „Serbische Orthodoxe Kirche und ökumenische Bewegung“, у: Dietmar Schon (Hg.), Die Serbische Orthodoxe Kirche in den Herausforderungen des 21. Jahrhunderts, Regensburg 2019, 82–96.
4. „Konfessionelle Identität und ökumenische Annäherung“, у: Dietmar Schon (Hg.), Identität und Authentizität von Kirchen im „globalen Dorf“. Annäherung von Ost und West durch gemeinsame Ziele?, Regensburg 2019, 184–196.
5. „Bis an die Grenze des Konsenses? Die Analyse einiger Aspekte der Erklärung ‚The Mystery of the Church: F. Ordained Ministry/Priesthood‘“, у: Astra Salvensis VIII (2020), no. 16, 163-174.

Наставно-научно веће

Обавештавамо вас да је

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 26.12.2023. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

Број: 0104-775/12

Датум: 26.12.2023.

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета, Научно-наставно веће Факултета на својој 4. седници у школској 2023/2024, одржаној 26.12.2023. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације Александра Глишовића под насловом „Могућност рецепције Касперове *commino* еклисиологије у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве“ у саставу: др Александар Ђаковац, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; др Златко Матић, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; др Душко Прелевић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

-Именованом

-Већу научне области УБ

- У досије

- Архиви

проф. др Зоран Ранковић, декан

Извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације кандидата
Александра (Јован) Глишовића под насловом
„Могућност рецепције Касперове *communio* еклисиологије у дијалогу између
Православне и Римокатоличке Цркве“

Кандидат Александар (Јован) Глишовић, одслушао је курикулум докторских студија на Православном богословском факултету, положио је све испите њиме предвиђене, и тиме остварио потребан број ЕСПБ бодова, након чега је стекао могућност да пише докторски рад.

Кандидат је поднео пријаву теме докторске дисертације у предвиђеном року, дана 25. септембра 2023. године, као и сву предвиђену потребну документацију, доставивши тада образложење теме под насловом: „*Могућност рецепције Касперове communio еклисиологије у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве*“, код ментора проф. др Радета Кисића, ванредног професора Универзитета у Београду, који има све неопходне референце за руковођење овог докторског истраживања.

Образложење теме кандидата Александра Глишовића садржи све неопходне тачке предвиђене програмом. Кандидат је изложио садржајно предмет и циљ истраживања, приказао основне хипотезе, као и методе истраживања, указао на актуелност и значај овог истраживања, приказао какво је научно стање питања истраживања, представио прелиминарни приказ садржаја докторске дисертације као и прелиминарни списак литературе. Кандидат у образложењу истиче да ће његов предмет истраживања бити сагледавање могуће рецепције кардиналове *communio* еклисиологије. Како би то постигао, кандидат се у свом раду прво бави еклисиолошким поставкама унутар кардиналове *communio* еклисиологије, затим еклисиолошком евалуацијом докумената, извештаја, изјава и саопштења у екуменском дијалогу, како би кроз ту евалуацију сагледао докле се у дијалогу стигло и уједно означио она питања која представљају предмет спорења, да би након тога сагледао да ли би рецепција *communio* еклисиологије кардинала Каспера могла да помогне у решавању тих питања. Кандидат заступа тезу да рецепција вишедимензионалне кардиналове *communio* еклисиологије може допринети решавању спорних питања и самим тим даљем току екуменског дијалога. Управо у томе кандидат истиче актуелност и научни допринос његовог истраживања.

Дана 26. септембра 2023. године, Наставно-научно веће је одредило Комисију за оцену научне заснованости теме докторске дисертације кандидата.

Дана 30. септембра 2023. године, Комисија коју су чинили: проф. др Александар Ђаковац са Православног богословског факултета УБ, проф. др Златко Матић такође са Православног богословског факултета УБ и проф. др Душко Прелевић са Филозофског факултета УБ, у 10 часова приступила је оцењивању научне заснованости теме докторске дисертације кандидата Александра Глишовића.

Студент докторских студија Александар Глишовић бранио је предлог докторске тезе пред именованом Комисијом.

Уводну реч преузео је председник комисије проф. др Александар Ђаковац, који је поздравио присутне. Након тога, председник комисије дао је реч кандидату, с` молбом да кандидат одговори на питања релевантности теме, како у теолошком, тако и у научном погледу, затим, указавши на значај тезе, као оне која треба да одреди садржај докторске дисертације, председник је замолио кандидата да укаже на главну тезу или тезе, те на основу тога да истакне у чему се састоји оригиналност рада у односу на постојећу литературу.

Кандидат је у свом одговору указао да ће предмет његов истраживања бити могућа рецепција Касперове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу, те да ће у складу са тим циљ рада бити православно ишчитавање и вредновање еклисиолошких елемената и поставки кардиналове *communio* еклисиологије, које управо доводе до њене специфичности. Након тога, истраживање ће се базирати на сагледавању еклисиолошке евалуације документа, извештаја, изјава и саопштења, донетих у екуменском дијалогу, како од стране Мешовите међународне комисије за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве, тако и од оних комисија који свој екуменски допринос остварују на регионалном и локалном нивоу. Овде је кандидат указао на Северноамеричке православно-католичке теолошке консултације, на Заједничку православно-католичку радну групу Светог Иринеја, на Заједничку комисију Немачке бискупске конференције и Православне епископске конференције у Немачкој, на Православно – Католички дијалог у Француској, као и на екуменски допринос од стране PRO ORIENTE. Кандидат је указао да путем еклисиолошке евалуације жели да укаже на питања око којих не постоји сагласност, односно, на питања која доводе до застоја у екуменском дијалогу. У самом раду кандидат заступа тезу да би рецепција кардиналове *communio* еклисиологије

по тим питањима могла да допринесе да се застој који постоји у том погледу превазиђе. Управо та чињеница указује на релевантност и оригиналност теме, како у теолошком тако и у научном погледу.

Након што је кандидат указао на релевантност теме, председник комисије, професор др Александар Ђаковац, замолио је кандидата да укаже која би то била питања око којих не постоји сагласност и на који начин би рецепција кардиналове *communio* еклисиологије могла да допринесе превазилажењу тих питања.

Кандидат је указао да у ишчитавању досадашње евалуације докумената, извештаја, изјава и саопштења у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве, долазимо до закључка, да иако се последња два документа Мешовите међународне комисије за дијалог Православне и Римокатоличке Цркве баве питањем односа примата и саборности, да је дошло до застоја по питању теолошког сагледавања односа примата и саборности, што се не може рећи за историјско сагледавање овог питања. У том погледу кандидат заступа тезу да би рецепција кардиналове *communio* еклисиологије могла да допринесе да се горе наведено спорно питање превазиђе. Будући да би одговор на горе споменуто питање указао на могуће помирење универзалистичке и евхаристијске еклисиологије, онда би свакако рецепција кардиналове *communio* еклисиологије, унутар које он заступа помирење универзалистичке и евхаристијске еклисиологије, могло да помогне у превазилажењу наведеног питања. Након тога кандидат образлаже горе наведену тезу кроз указивање на еклисиолошке поставке кардиналове *communio* еклисиологије. Кандидат истиче чињеницу да се унутар кардиналове *communio* еклисиологије могу пронаћи обриси како евхаристијске тако исто и универзалистичке еклисиологије, али да се његова *communio* еклисиологија не може поистоветити ни са једном ни са другом. Кандидат сматра да се разлог томе налази у чињеници повезаности историјског сагледавања Цркве са пневматологијом. Управо то је довело до ситуације да кардинал Каспер, унутар своје *communio* еклисиологије укључи универзалистичке елементе Првог ватиканског концила, односно конституцију *Pastor aeternus*, те да тако Петрову службу види као дар од Бога. Кандидат, даље сматра да су управо еклисиолошке поставке унутар *communio* еклисиологије, омогућиле кардиналу помирење између универзалистичке и евхаристијске еклисиологије. У том погледу кандидат истиче да кардиналове еклисиолошке поставке у којим даје предност *ius divinum* у односу на *ius humanum*, односно догматским поставкама (тријадолошким, христолошким и пневматолошким) у односу на структуралним пројавама тих догми,

доводе до специфичности из којих извире помирење евхаристијске и универзалистичке еклисиологије, а самим тим и до решења горе наведеног питања. Ситуација у којој би улога првог била ограничена догмама *communio* еклисиологије (тријадолошким, христолошким и пнеуматолошким), водила би ка решавању проблематичних делова универзалистичке еклисиологије, што би даље резултирало повратку на стање које је било на снази током првог миленијума, где је први имао право апелације, односно могао је да врши *exousia*-у и да процењује да ли је неко у складу са догмама, јер је и његова служба условљена догмама. Овакве поставке, наводе кандидата на закључак, да би оне биле у духу 34. апостолског правила. Даље вредновање кардиналових еклисиолошких поставки, наводе кандидата на закључак да се у кардиналовој *communio* еклисиологији заступа став о јединству у идентичности и многообличности, односно да структуралне разлике не укидају фундаментално јединство свих у Богу. Такође, кандидат указује на закључак који произилази из кардиналове *communio* еклисиологије, а то је да су сви еклисиолошки елементи кардиналове *communio* еклисиологије, условљени и дефинисани садржајем јединства као почетном и крајњом тачком. Кандидат истиче да би управо у том погледу рецепција *communio* еклисиологије кардинала Каспера имала свој допринос у екуменском дијалогу.

Председник комисије се након тога захвалио кандидату на одговору, затим му упутио сугестије на начин бележења библиографских јединица и констатовао дисертабилност теме.

Професор др Душко Прелевић истакао је велику захвалност и задовољство због учествовања у раду Комисије. Кандидату је упутио одређене критике техничке природе, у погледу метода које ће се користити у раду, и истакао значај лектурисања завршног рада. Поред тога кандидату је упутио конструктивне савете који ће му помоћи да задржи оригиналност теме, чиме би се лакше указало на њену актуелност и значај истраживања. На крају свог обраћања, професор Прелевић истакао је важност разликовања догме и њене интерпретације, што и те како може наћи свој одраз у еклисиологији кардинала Валтера Каспера. Кандидат је прихватио све критике и сугестије.

Професор др Златко Матић изнео је своје виђење проблема које је кандидат поставио у истраживању и поред одређених техничких примедби, указао да централни део рада, рецепција кардиналове *communio* еклисиологије, не сме пасти у сенку осталих делова рада, већ да она мора да носи рад. Такође, саветовао је кандидата да се увек у

сагледавању еклесиологије мора кренути од тријадологије, а не од индивидуалних дејстава личности Свете Тројице у историји. Затим, указао је кандидату да у завршном раду мора унети списак скраћеница и разјашњење термина. Кандидат је пажљиво слушао и забележио увиде професора Златка. Након тога, професор Златко поставио је питање кандидату везано за *communio* еклесиологију, односно да ли она живи у обе Цркве, када имамо у виду екуменски дијалог, као и да ли је *communio* структурално уређен. Кандидат је пружио задовољавајући одговор, што је констатовано од стране комисије.

Након тога кандидат је захвалио члановима Комисије на свим коментарима, питањима, критикама и сугестијама, које ће имати у виду приликом израде завршног рада.

Чланови Комисије донели су једногласну одлуку да је кандидат Александар (Јован) Глишовић одбранио дисертабилност теме докторске дисертације, из чега следи да је тема прихваћена и одобрена за даље истраживање.

У Београду,

Дана 30. септембра 2023. године

Проф. др Александар Таковац,
Председник комисије (ПБФ УБ)

Проф. др Златко Матић (ПБФ УБ)

Проф. др Душко Прелевић (ФФ УБ)

ПРИЈАВА ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

- Име (име родитеља) и презиме Александар Јован Гишковић
- Студијски програм Докторске студије
- Школска година уписа на студијски програм 2021/22
- Број индекса 21 | 3005
- Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије): ОСНОВНЕ студије: катихетски смер ПБФ; мастер: ПБФ
- Радни наслов теме докторске дисертације Могућност РЕЦЕНЗИЈЕ КАСПЕРОВЕ COMMUNIO EKLISIОЛОГИЈЕ у дијалогу између ПРАВОСЛАВНЕ и ФИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ
- Научне области које обухвата тема докторске дисертације ЕКУМЕНСКО БОГОСЛОВЉЕ,
- Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail): 064/42-43-107
asapirke91@gmail.com

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)

- Биографија кандидата

- Библиографија кандидата

- Изјава да предложеној тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству

- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

Подносилац пријаве

Александар Гишковић

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Глишовић, Александар. „Анселмова теорија сатисфакције као модел спасења.“
У *Место сотириологије у савременом систематском богословљу*, уредници: Златко
Матић, Раде Кисић и Александар Ђаковац, 171-81. Београд: Институт за Систематско
богословље Православног богословског факултета, 2022.

2. Глишовић, Александар. „Верски фундаментализам.“ *Religija i tolerancija* 39,
Vol XXI (2023): 99-113.

У Београду:

25.09.2023.г

Александар Глишовић

Александар Глишовић

21/3005

ИЗЈАВА

Овим путем изјављујем да тему: „Могућност рецепције Касперове *communio* еклисиологије у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве“, нисам пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству.

У Београду:

25.09.2023.г

Александар Глишовић

Александар Глишовић

21/3005

Curriculum Vitae

Ја, Александар Глишовић, рођен сам у Пироту 25.11.1991. године, у свештеничкој породици. Основну школу „Вук Караџић“ завршио сам у Пироту са врло-добрим успехом. По завршетку основне школе, са благословом Његове Светости Г. Г. Иринеја тадашњег Епископа Нишког уписао сам Богословију Светог Кирила и Методија у Нишу. Богословију завршавам 2011. године, са одличним успехом као ђак генерације. Са благословом Његове Светости Патријарха Иринеја, исте године, уписао сам Православни богословски факултет „Св. Јована Богослова“ у Београду, као редован студент на буџету. Исти завршавам у року 2015. године, са просечном оценом 9,74. Након завршетка основних академских студија, исте те године, уписујем мастер студије на Православном богословском факултету које завршавам у року са просечном оценом 9,89. Током студија, био сам добитник стипендије Фонда за младе таленте. Од 2016. године одлуком Светог Архијерејског Синода почињем да радим као професор – приправник у Српској Православној Богословији Светог Кирила и Методија. Након испуњавања услова, 2021. године успешно полажем професорски испит. Исте године уписујем докторске студије на Православном богословском факултету. Од страних језика говорим и користим се Енглеским језиком, док тренутно похађам курс Немачког језика. Брачно стање – ожењен.

Име и презиме: Александар Глишовић

Датум рођења: 25.11.1991.

Адреса: Мајаковског 86/19 Ниш 18000

Контакт телефон: 064/42-43-107

Е -mail: acapirke91@gmail.com

Образовање: 1. Основна школа Вук Караџић Пирот (1998 – 2006)

2. Богословија Св. Кирила и Методија Ниш (2006 – 2011)

3. Православни богословски факултет Св. Јована Богослова Београд: основне студије (2011 – 2015)

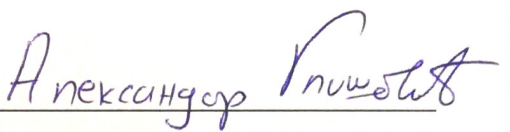
4. Православни богословски факултет Св. Јована Богослова Београд: мастер студије (2015 – 2016)

Рад на рачунару: MS Office – Word, Exel, Power Point, Access

Web development – HTML, CSS, JS, WordPress

Језици: Енглески, Грчки – почетни, Немачки - почетни

Области интересовања: Екуменско богословље, Систематско богословље, Историја
Религије, Библистика, Општа историја, Музикологија

A handwritten signature in blue ink, reading 'Aleksandar Glišović', written over a horizontal line.

Александар Глишовић

21/3005

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ПРЕДЛОГА ТЕМЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

ПРЕДЛОГ ТЕМЕ:

Могућност рецепције Касперове *comminio* еклисиологије у
дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве

МЕНТОР:

Проф. др Раде Кисић

КАНДИДАТ:

Александар Глишовић

бр.индекса: 21/3005

Београд

2023.

Садржај

Увод.....	2
Актуелност и значај истраживања	4
Предмет истраживања	12
Хипотезе рада.....	23
Циљеви истраживања	36
Методе истраживања	38
Стање питања и научни допринос истраживања	40
Прелиминарна структура рада.....	48
Шематски приказ	51
Прелиминарни списак литературе	53
Дела кардинала Валтера Каспера:	53
Латинична литература	57
Ћирилична литература	61

Предложени наслов теме докторске дисертације гласи:

„Могућност рецепције Касперове *communio* еклисиологије у дијалогу између
Православне и Римокатоличке Цркве“

Увод

Централно место у хришћанској теологији заузима еклисиологија и еклисиолошка питања. Овакав став произилази из чињенице да се хришћанство у историји конкретно појављује као Црква, као и то да је хришћанска вера реч о спасењу, односно реч о вечном животу како човека тако и света, који нам се дарује већ сада и овде у евхаристији. Руковођен овим ставовима, епископ Игњатије Мидић, у свом делу *Једна и многе Цркве и проблем њиховог јединства*, говори да се: „Не само вера, него и хришћанска онтологија поистовећује са Црквом“.¹ Црква, дакле представља заједницу која нас доводи у јединство са Богом. На тај начин она унутар себе укључује како хоризонтално заједништво (заједништво међу људима), тако и вертикално заједништво (заједништво са Богом). Јединство свих и сједињење са Христом, постаје доступно у Цркви, и остварује се у евхаристији. Тако, Црква представља простор испуњења „Христовог тестаментa“² изговореног пред страдање у својој Првосвештеничкој молитви: „Да сви једно буду, као Ти, Оче, што си у Мени и ја у Теби, да и они у нама једно буду да свијет вјерује да си Ме Ти послао“ (Јн 17, 21). Ова природа заједништва и јединства свих у Цркви, постаје јасна и уколико погледамо њено појмовно одређење. *Εκκλησία* на профаном грчком означава скуп народа, односно, окупљање слободних грађана како би се разматрало и одлучивало о политичким стварима друштва. Тај, изворно политички термин узет је од стране LXX као превод старозаветног појма *qahal Jahve* – скупштине Божије. Међутим, у Писму, *Εκκλησία* није било какво окупљање, њу не сазива било ко, већ је она окупљање од Бога; она је *η Εκκλησία του Θεού – Црква Божија*.³

На основу појмовног одређења Цркве, јасно закључујемо да је јединство и заједништво нешто што представља бит Цркве, те тако, на основу тога не треба да нас

¹ Игњатије Мидић, *Једна и многе Цркве и проблем њиховог јединства* (Пожаревац: Одбор за просвету и културу епархије пожаревацко-браничевске, 2021), 10.

² Valter Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, prev. Ines Kezić i Dragan Bošković (Beograd: Beogradska nadbiskupija, 2004), 15.

³ Walter Kasper, *Crkva Isusa Krista*, prev. Robert Vukoja (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2013), 340.

изненађује чињеница да је питање заједништва/киноније актуелно међу богословима Цркве још од најранијег времена.⁴ Различитим полазиштима у еклисиологији, што у универзалној, што у евхаристијској еклисиологији, богослови Цркве својим ставовима покушали су да дају одговор на ово питање. Због последица које у еклисиологији може произвести одговор на ово питање, интересовање за њега не јењава ни данас. У прилог томе иде чињеница да ово питање представља предмет еклисиолошког разматрања Мешовите међународне комисије за званични богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве. Бављење комисије овим питањем, има за циљ да подстакне богослове на разматрање питања заједништва у Цркви као и на питања која из њега следе.⁵

Својим еклисиолошким ставовима, огромни допринос у разумевању заједништва у Цркви дао је кардинал Валтер Каспер. Реч је о једном од најистакнутијих савремених католичких теолога чије је богословље постало предмет истраживања многих аутора. Ово интересовање произилази што из огромног доприноса кардинала, што из чињенице да је кардинал Валтер Каспер био председник Папског већа за унапређење дијалога (The Pontifical Council for Promoting Christian Unity) као и учесник званичног дијалога између Православне и Римокатоличке Цркве. Тема заједништва, представља централну тему његове *communio* еклисиологије. Она за кардинала Каспера представља херменеутички кључ за разумевање свих осталих еклисиолошких питања, као што су: однос тријадологије и еклисиологије, однос христологије и пневматологије у еклисиологији, структуралног уређења Цркве, однос евхаристијске и универзалистичке еклисиологије, однос локалне и универзалне Цркве, и у том контексту разумевање питања примата и саборности, тј. улоге првог у односу на остале и његове киноније са

⁴ Овим питањем бавили су се: Св. Игњатије Антиохијски, Св. Иполит Римски (Више о еклисиологији Св. Игњатија Богоносца и Св. Иполита Римског видети у: *Дела апостолских ученика*, прев. еп. Атанасије Јефтић (Врњачка Бања-Требиње: Библиотека Отаца Црква, 2002), 227-75, 427-59), Св. Иринеј Лионски (Видети више: Еп. Атанасије Јефтић, *Патрологија I, Црквени оци и писци прва три века историје Цркве* (Београд – Требиње – Лос Анђелес: Интерклима графика, 2015), 225-332; Св. Јован Златоусти (Видети више: Атанасије Јефтић, *Еклисиологија апостола Павла по Светом Златоусту* (Врњци – Требиње: Интерклима графика, 2006), као и многи други.

⁵ Више о томе видети: Златко Матић, *Да истинујемо у љубави: званични богословски дијалог Православне и Римске Католичке Цркве*, (Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревацко-браничевске, 2013); Златко Матић, „Документ из Кјетија (2016): Саборност и примат током првог миленијума,“ *Саборност X* (2016): 89-100; Joint International Commission for Theological Dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church, „Synodality and Primacy in the Second Millennium and Today,“ *Dicastery for Promoting Christian Unity*, Jun 7, 2023, <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-di-tradizione-bizantina/commissione-mista-internazionale-per-il-dialogo-teologico-tra-la/documenti-di-dialogo/document-d-alexandrie---synodalite-et-primaute-au-deuxieme-mille.html>

осталима, затим, еклисијалне пуноће локалне Цркве, као и многих других. Сва ова питања воде до централне тачке *communio* еклисиологије, а то је спасење и јединство свих у Господу Исусу Христу. Управо због тога, *communio* еклисиологија кардинала Валтера Каспера, као и њена могућа рецепција у екуменском дијалогу представљају централну тему нашег истраживања.

Актуелност и значај истраживања

Тема *киноније* представља један од највећих савремених изазова како у обе Цркве тако и у њиховом дијалогу. Њена актуелност произилази из чињенице да постоји огроман спектар питања која произилазе из ове теме, као што су: тријадолошки концепт еклисиологије, однос христологије и пнеуматологије у еклисиологији, затим, еклисијална пуноћа локалне Цркве, самодовољност локалне Цркве, питање *κοινωνία*-е са другим локалним Црквама, шта се подразумева под универзалном Црквом, постоји ли примат или онтолошко претхођење универзалне Цркве, питање евхаристијске и универзалне еклисиологије, затим питање односа примата и саборности, апостолског прејемства, питање киригматске и правоверне *koinonia*-је, као и многа друга. Од тога како разумемо ово питање зависиће и наше разумевање устројства Цркве које има утицај на живот свих верних али и на дијалог Православне и Римокатоличке Цркве. Управо због тога сматрамо да је изучавање ове теме веома важно, јер ће нам резултати истраживања помоћи да боље сагледамо ову тему изузетно релевантну не само за унутарправославне или унутаркатоличке, него и за екуменске односе.

Управо због тога, еклисиолошка питања која произилазе из концепта еклисиологије *киноније*, бивала су предмет истраживања многих теолога. У Православној Цркви овој теми велику пажњу посветили су теолози попут: митрополита Јована Зизијуласа, митрополита Илариона Алфејева, еп. Игњатија Мидића, о. Николаја Афанасјева, о. Јована Мајендорфа, Власија Фидаса, као и многи други. На основу увида у њихова дела, слободно можемо закључити да ова тема није добила статус решеног питања, него да је она и те како актуелна и данас. Једно од питања које је актуелно у Римокатоличкој еклисиологији, а произилази из концепта *communio* еклисиологије, и тиче се евентуалног првенства универзалне над локалном Црквом, није заобишло ни Православну Цркву. Афанасјев и Мајендорф изнели су гледиште да је, и историјски и теолошки, на првом месту локална Црква, а да тек потом, евентуално, можемо говорити

о универзалној Цркви.⁶ За разлику од њих митрополит Јован Зизијулас истиче да природа евхаристије наглашава истовременост локалног и универзалног у еклисиологији.⁷ Затим, *Став Московске Патријаршије* о првенству у Васељенској Цркви на расправе по питању: „Канонских и еклисиолошких последица светотајинске природе Цркве“ (Равена, 2007), такође је изазвао коментар/спор између Руске и Васељенске патријаршије.⁸ Наиме, митрополит Иларион Алфејев имао је примедбу на став по питању саборности Цркве, који истиче да је неопходни услов саборности Православне Цркве општење са Цариградом, док је у случају Римокатоличке Цркве то општење са Римом. Насупрот Власију Фидасу, митрополит Иларион истакао је да општење са Цариградом никада није сматрано као неопходна претпоставка саборности Цркве, већ да је мерило саборности канонско и евхаристијско општење Православних Цркава међу собом.⁹ Све ово указује нам да питања која произилазе из еклисиологије *киноније* нису добила статус решених питања, те да је питање разумевања заједништва у Цркви и даље отворено у православном свету и да не постоји саборни консензус по овом питању.

У Римокатоличкој Цркви ова тема постала је веома актуелна после Другог ватиканског концила. Овај сабор изнео је своје учење о Цркви у Догматској конституцији о Цркви *Lumen Gentium*. У оквиру овог документа, иако се не спомиње појам *communio*, Римокатоличка Црква указује на битне сегменте *communio* еклисиологије. Поред указивања на христолошки аспект Цркве (LG1), затим на пнеуматолошки (LG 4) и есхатолошки аспект (LG 5), на јединство свих (LG 13), на однос бискупског колегијума са његовом главом (LG 22), ипак, слободно можемо рећи да су нарочиту пажњу изазвали ставови по питању односа локалне и универзалне Цркве. Тако, у LG 2 Римокатоличка Црква износи своје учење по којем појам „универзална Црква“ служи да означи коначну есхатолошку Цркву свих времена у којој су сабрани сви. Даље, у LG 25 овај појам служи да означи данас присутну Цркву у свету, да би даље, у LG 23 изнела треће мишљење по којем су локалне Цркве конституисане по моделу универзалне

⁶ Видети више: Епископ Сава Вуковић, ур. *Примат апостола Петра*, прев. Јован Олбина (Крагујевац: Калинић, 1989), 7-27, 51-99; Николај Афанасјев, „Una sancta,” у *Студије и чланци* (Краљево: Епархија жичка, 2009), 240-86.

⁷ Јован Зизијулас, *Примат у Цркви* (Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2014), 26.

⁸ Више о томе видети: Златко Матић, „Примат у Цркви – званични став Руске Православне Цркве и наставак православно-католичког дијалога,” *Саборност* 8 (2014): 53-67; Раде Кисић, „Primus sine paribus: Одговор на текст Московске патријаршије о примату,” *Саборност* 14 (2020): 199-214.

⁹ Власије Фидас, „Примат и саборност Цркве у православном предању,” *Богословље LXVII* 1 (2008): 70.

Цркве. Будући да овом Догматском конституцијом Римокатоличка Црква није изнела јасан став о томе шта се подразумева под термином универзална Црква, односно о томе какав је однос између њих, она је даље покушала да појасни овај однос у документу Друге ванредне бискупске синоде (1985): „Црква у снази Божије речи слави и извршава Христове тајне за спасење света“ (*Ecclesia - sub verbo Deo - mvsteria Christi celebrans - pro salu te mundi*),¹⁰ где се поред неколико херменеутичких правила за тумачење сабора говори о обнови *communio* структуре у самој Цркви, у којој се види могућност решења горе наведеног питања.¹¹ У том погледу, Кардинал Валтер Каспер, истиче да: „Ovaj program odgovara četirima koncilskim konstitucijama, koje su ujedno osovina i ključ koncilskih dokumenata. Crkva – to je bila velika tema Sabora; bit Crkve opisuje crkvena konstitucija Lumen gentium; u snazi Božje riječi – znači da Konstitucija o objavi donosi o riječi Božjoj još nedovoljno iskorištene impulse; slavi Kristova otajstva – to je tema Konstitucije o liturgiji; za spas svijeta – to je sadržaj pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu.“¹² Овај документ, признао је појам *communio* за концилски *animus*, иако он није доминирао у саборском епистоларном *corpus*-у.¹³ Управо због тога, разумевање концепта *киноније* од стране овог документа, као и његова даља анализа и рецепција, имаће велики значај за наш рад.

Неколико година касније, од стране ватиканске Конгрегације за доктрину вере, 1992. године, издат је документ под називом: „Писмо епископима Католичке Цркве о неким аспектима Цркве схваћене као заједница – *Communions notio*“ (*Litterae ad Catholicae Ecclesiae episcopos de aliquibus aspectibus Ecclesiae prout est communio*).¹⁴ Овај документ, не само да није допринео појашњењу горе наведеног питања, већ је унео пометње у разумевању концепта *communio* еклесиологије: „Непуних седам година након затварања Ванредног синода, синтагма и реалност еклесиологије *киноније* доживљава први и мислимо најтежи ударац, и то из пера кардинала Рацингера, који у својству префекта Конгрегације за доктрину вере објављује 28. маја 1992. године фамозно писмо

¹⁰ Коначни извештај сабора, доступан је на: <https://www.ewtn.com/catholicism/library/final-report-of-the-1985-extraordinary-synod-2561>

¹¹ Željko Tanjić, „Jedna Crkva u i iz mnoštva Crkava. Odnos između opće Crkve i partikularnih Crkava u svjetlu rasprave između Josphepha Ratzingera i Waltera Kaspera,“ *Bogoslovska smotra* Vol.74, No. 3 (2005): 767.

¹² Walter Kasper, „Trajno značenje Drugog vatikanskog sabora za Crkvu,“ *Crkva u svijetu* Vol.31, No.1 (1996): 10.

¹³ Златко Матић, „Еклесиологија *киноније* и магистеријум Католичке Цркве: отежана рецепција,“ у *Српска теологија данас*, књ. 9, уредник Богољуб Шијаковић (Београд: Издаваштво Православног Богословског факултета, 2017), 17.

¹⁴ Коначни извештај сабора, доступан на: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_28051992_communio_nis-notio_en.html

римокатоличким епископима *Communio notio*, које има за циљ, баш као што у његовом поднаслову стоји, да разјасни поједине аспекте учења о Цркви као *кинонији*.¹⁵ Иако кардинал Рацингер у *Писму* истиче да се концепт *communio* еклисиологије заснива на тријадологији (CN 3), усиолошке поставке оваквог става воде ка даљим последицама које из њега произилазе. Овде мислимо на став да је универзална Црква *кинонија* локалних Црква, затим на ставове по питању односа једног епископа са другима, еклисијалне пуноће локалне Цркве, као и многих других који произилазе из оваквих тријадолошких поставки унутар *communio* еклисиологије. Овакве поставке, воде до тога да се у документу на једном месту истиче да универзална Црква и историјски и онтолошки претходи локалној Цркви.¹⁶ Управо је то довело до чувене расправе кардинала Јозефа Рацингера (папа Бенедикт XVI) и кардинала Валтера Каспера, која по кардиналу Дулесу представља, не само академску расправу, већ, расправу са конкретним еклисиолошким консеквенцама.¹⁷ Разлог оваквог става кардинала Дулеса, свакако се налази у чињеници, да се иза диспута двојице кардинала налазе различите тријадолошке поставке унутар концепта *communio* еклисиологије. Имајући у виду целокупну дебату стиче се утисак да су главни актери на крају нашли заједнички језик не потенцирајући очигледне разлике него тражећи минимални консензус. Управо због тога, ово питање наставило је да живи и након њихове дебате, те су тако многи теолози дали своје виђење овог питања.¹⁸ На основу ових кратих увида о „ставовима“ Римокатоличке Цркве по питању односа локалне и универзалне Цркве, од чијег разумевања зависи и устројство Цркве, можемо видети да је питање *communio* еклисиологије и даље актуелно, те да његово потпуно сагледавање и те како може допринети бољем односу у екуменском дијалогу.

Разумевање *киноније*, као и еклисиолошких питања која произилазе из њега, представљају предмет дијалога између Православне и Римокатоличке Цркве. Почев од

¹⁵ Матић, „Еклисиологија *киноније* и магистеријум Католичке Цркве: отежана рецепција“, 18.

¹⁶ CN 9: „...the universal Church cannot be conceived as the sum of the particular Churches, or as a federation of particular Churches“. It is not the result of the communion of the Churches, but, in its essential mystery, it is a reality *ontologically and temporally* prior to every *individual* particular Church.“

¹⁷ Cardinal Dulles, „Weighs in on Ratzinger-Kasper debate“, *Eternal Word Television Network*, May 28, 2001, <https://www.ewtn.com/catholicism/library/cardinal-dulles-weighs-in-on-ratzingerkasper-debate-10244/>

¹⁸ Kilian McDonnell, Cardinal Dulles, Charles J. Chaput, Russell Shaw, Philip Blosser, Daniel Callam, Geoffrey Kirk, [Paul McPartlan](#), Željko Tanjić, Раде Кисић...(види 44. страну).

1979. године па до данас, у званичном дијалогу Мешовите међународне комисије за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве, донето је седам докумената:¹⁹

1. *Тајна Цркве и Евхаристије у светлости тајне Свете Тројице* – Минхен, 1982.г.
2. *Вера, свете тајне и јединство Цркве* – Бари, 1987. г.
3. *Света тајна свештенства у светотајинској структури Цркве са посебним освртом на важност апостолског прејемства за освећење и јединство народа Божијег* – Нови Валам, Финска, 1988.г.
4. *Унијатизам – метод за васпостављање јединства који припада прошлости и садашње трагање за пуним општењем* – Баламон, 1933.г.
5. *Еклисиолошке и канонске последице светотајинске природе Цркве. Црквено заједничарење, саборност и ауторитет* – Равена, 2007.г.
6. *Саборност и примат током првог миленијума* – Кјети, 2016.г.
7. *Саборност и примат у другом миленијуму и данас* – Александрија 2023.г.

Иако документи немају правно обавезујући карактер, они су итекако важни за читаву Цркву, јер показују жељу за испуњењем Христовог тестаментa: „Да сви једно буду, као ти, Оче, што си у мени и ја у теби, да и они у нама једно буду“ (Јн 17, 21). У том контексту централна тема дијалога представља разматрање еклисиолошких питања која произилазе из концепта *communio* еклисиологије. У прилог томе иде и чињеница да први донети документ: *Тајна Цркве и Евхаристије у светлости тајне Свете Тројице* (Минхен, 1982), најпре истиче христолошки (Минхен I, 2), тријадолошки (Минхен I, 6) и пнеуматолошки аспект Цркве (Минхен I, 4) *communio* еклисиологије. Затим, у истом документу, можемо наћи ставове где се указује на есхатолошке и киригматске аспекте *киноније* (Минхен II, 2). Сви ови аспекти своје испуњење проналазе на евхаристији: „*Koinonia* је истовремено јерархијска и пнеуматолошка. Управо зато је Евхаристија њена пројава *par excellance*. Целокупно сабрање са сваким чланом на свом месту постаје Духом Светим „литург“ *koinonia-je*“ (Минхен II, 2). У том контексту, даље у документима можемо наћи разматрање осталих питања која произилазе из еклисиолошких поставки концепта еклисиологије *киноније*, као што су: питање *киноније*

¹⁹ Матић, *Да истинујемо у љубави: званични богословски дијалог Православне и Римске Католичке Цркве*; Матић, „Документ из Кјетија (2016): Саборност и примат током првог миленијума“; Joint International Commission, „Synodality and Primacy in the Second Millennium and Today“.

евхаристијских заједница, питање апостолске сукцесије, питање односа различитости и *киноније*, питање *киноније* и светих тајни (*communio sacramentelle*), питање специфичне улоге епископа прве катедре у еклисиологији *киноније*, односа локалне и универзалне Цркве, питање саборности, устројства Цркве, као и многа друга. Документа, међутим, не постављају само питања, већ у духу предања на поједина питања сагласјем нуде одговоре. Тако можемо наћи заједнички став, по коме је сва пуноћа Цркве присутна у локалној Цркви која служи евхаристију, да Црква као таква, ослањајући се на Нови Завет, представља „локалну реалност“ (Минхен II, 1), која постоји на многим местима, те тако она истовремено представља *једно* и *мноштво* (Равена 11; Александрија 0.1). Међутим, њено постојање није резултат људског саздања, већ она представља дар Божији: „Постоји „горњи Јерусалим“, који, „силази од Бога“, заједница која је темељ нашег сабрања. Цркву конституише незаслужени дар, благодат нове твари“ (Минхен II, 1). Пуноћа локалне Цркве пројављује се на сабрању, и то не било каквом, већ на евхаристијском синаксису када се пројављује и актуелизује догађај који се збио „једном заувек“ (Минхен II, 1). Ово сабрање представља заједницу Бога и људи, што би даље значило да мимо Цркве нема заједнице са Богом и да се Бог обраћа само у Цркви, тј. њеним члановима. Будући да заједница са Богом представља спасење, а да се притом та заједница остварује у Цркви, изводимо закључак да мимо Цркве нема спасења. То би значило да документа стоје на темељима речи Светог Кипријана: „Јер, спасење није ван Цркве!“ (*Quia salus extra ecclesiam non est*).²⁰ Из овога следи закључак да се хришћанска онтологија поистовећује са Црквом (Равена 16).

Посреди ових питања, јесте свакако и питање онтолошке пуноће локалне Цркве (Кјети 8). Такође, чињеница је да се у документима могу наћи смернице обновљене римокатоличке еклисиологије, конкретно догматске конституције о Цркви *Lumen Gentium* (Минхен III, 1). Истовремено, можемо прихватити донекле уопштен став римокатоличких тумача, да се у документима ослушкује ехо православне евхаристијске еклисиологије у тумачењу Јована Зизјуласа.²¹

Поновно откривање и схватање Цркве као заједничарење (*communio*), како православних тако и католика, радикално је променило перспективе, а тиме и темељне ставове учесника у дијалогу. Међутим, сам концепт *communio* еклисиологије, не

²⁰ Cyprianus Carthaginiensis, *Epistola ad Iovinianum de haereticis baptizandis*, XXI, PL 3, 1123B.

²¹ Матић, *Да истинујемо у љубави*, 56.

представља хомогенизовани систем који по аутоматизму нуди јединствено разумевање његових поставки, већ се његове поставке (тријадолошке, христолошке, пневматолошке) могу различито тумачити, што може даље да води ка различитој еклисиологији. Овакав став постаје нам јасан уколико сагледамо питања као што су: Шта је то Црква или тачније која се то заједница постојећује са Црквом? На који начин се остварује јединство многих Цркава у једну Цркву и зашто је оно потребно? Какав је однос унутар Свете Тројице? Око одговора на ова питања не постоји консензус. Те тако, уколико узмемо у обзир став Конгрегације за доктрину вере по којем једна Црква *subsistit in* у Римокатоличкој Цркви, што је још јасније изнето у декларацији *Dominus Jesus*, или ти пак у писму Конгрегације за доктрину вере *Примедба на израз сестринске Цркве* (Nota Sull'espressione „Chiese Sorelle“)²² јасно нам је да рецепција и разумевање концепта *communio* еклисиологије и даље актуелно и отворено питање.

Поред Мешовите међународне комисије за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве, тема *communio* еклисиологије, као и питања која из ње произилазе, представљају предмет екуменског дијалога између Православне и Римокатоличке Цркве који се води на различитим нивоима. У том погледу, вредна спомена, свакако је Северноамеричка Православно-Католичка теолошка консултација (The North American Orthodox-Catholic Theological Consultation). Основана 1965. године, она има за циљ да кроз екуменски дијалог испита поделе и да предлог за њихово превазилажење. Од свог оснивања па до данас, чланови ове комисије издали су преко двадесет саопштења и изјава које имају за циљ унапређење екуменског дијалога.²³ Једна од централних тема ове комисије јесу еклисиолошка питања која произилазе из концепта *communio* еклисиологије. У том погледу за наш рад од великог значаја имаће изјаве које се директно тичу горе наведеног питања: „An Agreed Statement on the Church“ (1974), „Apostolicity as God's Gift in the Life of the Church“ (1986), „An Agreed Statement on Conciliarity and Primacy in the Church“ (1989), „Baptism and 'Sacramental Economy“ (1999), и „Steps towards a Reunited Church: A Sketch of an Orthodox-Catholic Vision for the Future“ (2010). Поред овог дијалога, веома значајан допринос екуменском дијалогу у свом досадашњем раду дала је Заједничка православно-католичка радна група Св. Иринеја

²² Текст *Примедбе* видети:

https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20000630_chiese-sorelle_it.html

²³ Извештаји и изјаве доступне су на званичној интернет страници:

<https://www.assemblyofbishops.org/ministries/ecumenical-and-interfaith-dialogues/orthodox-catholic/>

(Gemeinsamer orthodox-katholischer Arbeitskreis St. Irenäus). Ова радна група, коју чине 13 католичких и 13 православних теолога из читавог света, основана је 2004. године у Падерборну на иницијативу инситута Јохан Адам Мелер (Johann Adam Möhler Institut). Уколико погледамо саопштења ове радне групе, видећемо да су питања као што су: однос локалне и универзалне Цркве (Атина, Грчка 2005), примата и саборности (Шеветон, Белгија 2006), *koinonіe* и осталих њених аспеката (Халка, Турска 2015), као и многа друга, представљала предмет разматрања, а самим тим и детаљне анализе ове радне групе. Поред горе наведених екуменских дијалога, вредни спомена су свакако: Заједничка комисија Немачке Бискупске конференције и Православне епископске конференције у Немачкој (Gemeinsamen Kommission der Deutschen Bischofskonferenz und der Orthodoxen Bischofskonferenz in Deutschland),²⁴ Католичко-Православни дијалог у Француској и његов теолошки допринос (Comité mixte catholique-orthodoxe en France),²⁵ као и екуменски допринос од стране PRO ORIENTE.²⁶ Као што можемо видети, анализа питања која произилазе из концепта *communio* еклесиологије, не представљају предмет разматрања само Мешовите међународне комисије за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве, већ су то питања о којима се активно промишља и у екуменском дијалогу који се води, како на васељенском, тако и на регионалном и локалном нивоу. Како је наша тема везана за еклесиолошки допринос кардинала Каспера, наш задатак биће да сагледамо у којој мери кардиналови еклесиолошки ставови могу наћи своју рецепцију у даљем току екуменског дијалога. У складу са тим, видећемо да ли кардиналови ставови могу да пруже основ за даљи напредак у дијалогу. Прелиминарно ишчитавање кардиналових дела, упућује нас на закључак да се унутар Касперове *communio* еклесиологије могу пронаћи садржаји који могу да имају своју рецепцију у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве. Управо то критичко сагледавање стања екуменског дијалога кроз рад и допринос, како Мешовите међународне комисије, тако и осталих (регионалних и локалних), као и процењивање могуће рецепције и доприноса *communio* еклесиологије кардинала Каспера, по кљуним питањима у даљем току екуменског дијалога, указује нам на актуелност теме и на значај нашег истраживања.

²⁴ Видети више: <https://www.dbk.de/presse/aktuelles/meldung/gemeinsame-kommission-der-deutschen-und-der-orthodoxen-bischofskonferenz-veroeffentlicht-dokument-uebe>

²⁵ Видети више: <https://eglise.catholique.fr/guide-eglise-catholique-france/structure/comite-mixte-catholique-orthodoxe/>

²⁶ Видети више: <https://www.pro-orientе.at/publikationen/forum-oekumene>

Еклисиолошки допринос кардинала Каспера препознат је од многих богослова који су проучавали његова дела и његову *communio* еклисиологију. Увидевши значај кардиналове теологије, 2005. године при универзитету Винценз Палоти у Фалендару – Немачка, основан је Институт кардинала Валтера Каспера (Kardinal Walter Kasper Institut, Vinzenz Pallotti University – Vallendar). Циљ Института је да истражи и чува теологију кардинала Каспера, као и да укаже на њен еклисиолошки значај за будуће генерације и за екуменски дијалог. Том циљу свакако служе и многобројна предавања и симпозиони који указују на значај и величину дела кардинала Валтера Каспера. На основу ових чињеница, јасно је да је актуелност, дела и значај личности кардинала Валтера Каспера препозната у теологији као незаобилазно име за разумевање концилских и постконцилских еклисиолошких ставова Римокатоличке Цркве. Такође, будући да би анализа еклисиолошких ставова кардинала Каспера, затим ишчитавање кардинала Каспера из једне православне перспективе, као и могућа рецепција његове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве, била прва на овом нивоу у богословљу Српске Православне Цркве,²⁷ сматрамо да би упознавање са еклисиолошким ставовима овог аутора било од великог значаја за српско богословље, јер Српска Православна Црква активно учествује у Мешовитој међународној комисији за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве. На основу раније изнете чињенице, у којој смо могли да видимо како концепт *communio* еклисиологије не представља јединствени систем, већ може бити интерпретиран на различите начине, значај нашег истраживања управо се креће у том правцу, јер ће оно показати да рецепција вишедимензионалне кардиналове *communio* еклисиологије, у великој мери може допринети превазилажењу застоја у екуменском дијалогу, који постоји по појединим питањима.

Предмет истраживања

Предмет нашег истраживања јесте *communio* еклисиологија кардинала Валтера Каспера и у склопу тога могућа рецепција његових еклисиолошких ставова у екуменском дијалогу. У складу са тим, наш задатак јесте православно богословско

²⁷ Колико је нама познато, једино сагледавање кардиналових еклисиолошких ставова, по питању односа локалне и универзалне Цркве, проналазимо код професора Радета Кисића: Раде Кисић, „Расправа кардинала Рацингера и Каспера о односу локалне и универзалне Цркве,” у *Српска теологија данас*, књ. 3, ур. Богољуб Шијаковић (Београд: Издаваштво Православног Богословског факултета, 2011), 223-35; Раде Кисић, „Локална и универзална Црква у теологији Валтера Каспера,” у *Место еклисиологије у савременом системском богословљу*, ур. Златко Матић, Александар Ђаковац и Раде Кисић (Београд: Институт за систематско богословље, 2021), 115-31.

ишчитавање и вредновање еклисиолошких ставова кардинала Валтера Каспера, као и сагледавање могуће рецепције његове *communio* еклисиологије у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве. Сматрамо да анализа Касперове *communio* еклисиологије, може бити од великог значаја за екуменски дијалог. Како би овај став оправдали, наше истраживање започећемо анализом *communio* еклисиологије коју кардинал описује као водећу идеју Другог ватиканског концила,²⁸ и у складу са тим, као херменеутички кључ у разумевању еклисиолошких питања која из ње произилазе. Путем ове анализе видећемо да за полазну тачку развоја своје *communio* еклисиологије, кардинал Каспер узима еклисиологију Другог ватиканског концила, да је даље продубљује/развија и да тако долази до специфичности своје *communio* еклисиологије. Да би увидели те специфичности, предмет нашег истраживања биће они елементи *communio* еклисиологије, који управо и доводе до њене специфичности. Тако ћемо видети да он унутар свог концепта *communio* еклисиологије истиче догматске елементе, почев од сагледавања Цркве као Тајне Христове, улоге Духа Светога у актуализацији и опитовању те Тајне, затим у разумевању Цркве у контексту Тријадологије, односно учешћу читаве Свете Тројице у делу спасења, затим, видећемо у ком односу стоји есхатологија са *communio* еклисиологијом, која је улога епископа и његовог односа са другим епископима, у том контексту и какав је однос једног Црквеног сабрања са другим сабрањима, затим, преиспитати питања, као што су, однос примата и саборности, јединства и различитости, односа локалне и универзалне Цркве, устројства Цркве, као и многа друга питања. Такође, у склопу тога, указаћемо у којој мери је пастирска перспектива кардинала Валтера Каспера, одредила његове ставове у *communio* еклисиологији, те на основу тога проценити да ли она може наћи своју рецепцију у екуменском дијалогу. Све ове теме, које собом обухвата *communio* еклисиологија, воде до једног извора а то је предзамисљени Божији циљ о свету – јединство свих у Богу. Тај циљ остварује се у локалној Цркви која је призвана да буде начело обновљене људске заједнице. У њеној евхаристији, којом председава епископ, верни се причешћују Телом и Крвљу Господњом и на тај начин се сједињују са Христом.²⁹ На тај начин видећемо да *кинонија* за кардинала Каспера представља дар од Бога али и одговор људи, и да она свој најдубљи израз задобија у литургији која је њена пројава *par excellence*.

²⁸ Walter Kasper, „The Church As Communio,” *New Blackfriars* Vol. 74, No. 871 (1993): 232.
<http://www.jstor.org/stable/43249406>.

²⁹ Видети више: Walter Kasper, *The Catholic Church: Nature, Reality and Mission* (London: Bloomsbury, 2015), 273.

Након анализе кардиналове *communio* еклисиологије, предмет нашег истраживања биће документа, изјаве и саопштења екуменског дијалога који се води како на званичном (васељенском), тако исто и на регионалном и локалном нивоу. Из тог разлога, сагледаћемо досадашњу евалуацију екуменског дијалога, како кроз документе Међународне мешовите комисије, тако и кроз изјаве и извештаје комисија који свој допринос екуменском дијалогу дају на различитим нивоима (регионалном и локалном), да бисмо након тога могли да означимо она питања која представљају предмет спорења. Након те анализе, предмет нашег истраживања биће процењивање могуће рецепције кардиналових еклисиолошких ставова у погледу оних питања која доводе до застоја у дијалогу. Прелиминарно истраживање, указује нам да се унутар кардиналове *communio* еклисиологије могу пронаћи еклисиолошки ставови чија би рецепција у дијалогу била од великог значаја при превазилажењу појединих спорних питања.

Како би и у томе успели, и како би наша анализа била потпуна, наше истраживање започећемо читањем кардиналових дела, као и докумената донетих у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве. На основу тога видећемо да *communio* не представља неко структурално заједништво међу људима, већ је оно *communio sanctorum* – заједништво у спасењским добрима.³⁰ Оно подразумева јединство које се по кардиналу Касперу налази у бити саме Цркве, те је због тога Црква „сакрамент јединства“.³¹ Ово начело истине које је потврђено и деветим чланом Символа вере: „И у Једну Свету, Саборну и апостолску Цркву“, кардинал Каспер темељи на основним истинама вере и местима из Светог Писма. У његовом делу *Црква Исуса Христа* (Crkva Isusa Krista), он износи следећи став у корист јединства Цркве: „Jedan Bog i Otac sviju, jedan Gospodin i posrednik Isus Krist, jedan Duh koji djeluje u svima i sve povezuje, te s tim u skladu vrijedi: jedna vjera i jedno krštenje, jedno tijelo i jedna zajednička nada“.³² Горе наведени став кардинала Каспера представља репродукцију речи апостола Павла у посланици Ефесцима: „Једно тијело, један Дух, као што сте позвани у једну наду звања својега; Један Господ, једна вјера, једно крштење, Један Бог и Отац свију, који је над свима, кроза све, и у свима нама“ (Еф 4, 4 – 6). На основу тога, јединство које постоји у Цркви не представља плод људских напора и сила, већ је оно пројава јединства које

³⁰ Walter Kasper, *Die Liturgie der Kirche* (Freiburg: Herder, 2010) 60-3; Valter Kasper, *Da svi budu jedno: putevima jedinstva*, prev. Jovana Arsić Vulić i Miloš Vulić (Beograd: Beogradska nadbiskupija, 2020), 81.

³¹ Walter Kasper, *Sakrament jedinstva: Euharistija i Crkva*, prev. Robert Vukoja (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2005), 60.

³² Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 287.

постоји у Богу: „Ovo zajedništvo Crkve predodrečeno je, omogućeno i utemeljeno u trinitarnom zajedništvu Oca, Sina i Duha Svetoga. Zapravo, Crkva kao *communio* jest sudioništvo u trinitarnom zajedništvu, veli Koncil pozivajući se na biskupa i mučenika Ciprijana; Crkva je takoreći ikona trinitarnog zajedništva Oca, Sina i Duha Svetoga“.³³ Та слика Тројичног јединства представља јединство на које нас Господ позива: „Да сви једно буду, као ти, Оче, што си у мени и ја у теби, да и они у нама једно буду да свијет вјерује да си ме ти послао. И славу који си ми дао ја сам дао њима, да буду једно као што смо ми једно. Ја у њима и ти у мени, да буду усавршени у једно, и да позна свијет да си ме ти послао и да љубиш њих као што мене љубиш“ (Јн 17, 21 – 23). Речи из Јовановог јеванђеља: „Да сви једно буду“ (*Ut unum sint*), за Кардинала Каспера представљају „Христов тестамент“, односно његов обавезујући налог свима нама и сваком од нас понаособ.³⁴ Овај тестамент своје испуњење проналази у евхаристији коју кардинал Каспер назива „сакраментом јединства“ – јединства које не претпоставља индивидуализам већ је то јединство увек у контексту заједништва/мноштва.³⁵ Управо због тога, јединство у Богу, које претпоставља заједништво у догмама (тријадолошким, христолошким, пневматолошким), представља централно место за разумевање кардиналових еклисиолошких ставова.

Даља анализа кардиналове *communio* еклисиологије води нас до следећег предмета нашег истраживања, а то је присуство христолошких поставки унутар кардиналове еклисиологије. Тако ћемо видети, да он своје еклисиолошке ставове темељи на Христовом Оваплоћењу, које је темељ нашег јединства у Богу. Господ Исус Христос, који приликом свог Оваплоћења узима целокупну људску природу, сабира све народе у себи. Тако да он постаје глава тог јединства целокупног мноштва: „Isus Krist je punina vremena, jer On okuplja i ujedinjuje sve što je na nebu i na zemlji.“³⁶ Јединство, које смо споменули у Христу, дато нам је у Цркви, у којој је Он глава а ми удови. „Verovati u Hrista znači želeti jedinstvo; želeti Crkvu znači želeti zajedništvo u blagodati, što je u skladu sa Očevim planovima oduvek. To je značenje Hristove molitve: *Ut unum sint!*“³⁷ Као што смо раније напоменули да јединство Цркве није пуки постулат, већ да се оно налази у бити саме Цркве, сада из христолошке перспективе можемо закључити да је „...јединство

³³ Kasper, „Trajno značenje Drugog vatikanskog sabora za Crkvu,“ 11.

³⁴ Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 15.

³⁵ Kasper, *Sakrament jedinstva*, 59.

³⁶ Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 288.

³⁷ Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 59.

Цркве у Христу већ стварност.³⁸ Црква, дакле, у Христу представља *сакрамент јединства*, односно знак и оруђе јединства са Богом и људи међу собом.³⁹ Црква тако представља сакраменталну антиципацију есхатолошког јединства, где ће Бог бити све у свему.⁴⁰ Долазак у то јединство представља спасење. Међутим, то јединство не значи губитак свог сопственог идентитета, већ напротив у Духу чување истог: „Vjera u jednoga Boga, koji po jednom Gospodinu Isusu Kristu deluje u smislu svakoga dobra te ga posreduje po jednom Duhu u mnogim duhovnim darovima, zato je spas čovjeka – u kome on nalazi svoj identitet i integritet, jer je prihvaćen u jedinstvo Oca, Sina i Duha“.⁴¹ Бог и свет сједињени су без губљења својих другости само у личности божанског Логоса, тј. само у Христу. Личност је та која ово омогућује, јер једино личност може изразити заједницу и другост истовремено.⁴² У том погледу, овај сегмент истраживања, показате се као један од кључних у разумевању многообличности коју можемо ишчитавати у ставовима кардинала, односно у разумевању односа христолошких догми са устројством Цркве, као и да инсистирање на *христоцентричности еклисиологије* има за циљ да укаже на онтолошку пуноћу локалне Цркве, што нам у даљој анализи *communio* еклисиологији може дати одговор на питање односа примата и саборности, *киноније* једног сабрања са другим, као и да истовремено укаже на присуство апостолске сукцесије, киригматске *киноније* и осталих елемената које једно локално сабрање мора да има како би могли да говоримо о еклисијалној пуноћи.

Иако нам је то јединство дато у Цркви кроз Господа Исуса Христа, извор тог јединства у Цркви представља јединство унутар Свете Тројице, јер управо кроз Господа Исуса Христа ми имамо и приступ ка Оцу и Духу: „Јер кроз Њега имамо и једни и други приступ ка Оцу у једном Духу“ (Еф 2, 18). Управо то нас води до анализе наредног битног сегмента *communio* еклисиологије. Промошљајући о тријадолошком аспекту еклисиологије, кардинал Каспер започиње од философских промишљања, али се на њима не задржава, већ истиче да уколико желимо да богословски разумемо јединство Цркве, онда треба да га разумемо по мери Свете Тројице.⁴³ Затим, желећи да истакне

³⁸ Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 288.

³⁹ ...А како је Црква у Христу као сакрамент или знак и оруђе најтешњег сједињења са Богом и јединства цијелога људског рода, она, настављајући предмет претходних сабора, намјерава точније објавити својим вјерницима и цијелом свијету своју нарав и своју опћу мисију... (LG1)

⁴⁰ Kasper, *The Catholic Church*, 107.

⁴¹ Kasper, *Bog Isusa Krista*, 436.

⁴² Јован Зизијулас, *Заједница и другост*, прев. Јелена Фемић-Касапис (Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2021), 30.

⁴³ Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 59.

како је Тројично јединство праслика Црквеног јединства, кардинал износи став: „*Communio* – јединство је analogno изворном Тројичном моделу (LG 4; UR 2), не као једнообразност већ као јединство у различитости и различитост у јединству“.⁴⁴ Промишљајући о суштини тог јединства, у делу *Црква Исуса Христа* проналазимо следеће размишљање: „Јединство Божије бити конкретно се остварује у тројству боžанских особа, као што три боžанске особе, обротно, егзистирају само по својему различитом посједовању једне боžанске бити. Једна боžанска бит зато не егзистира прије и поврх тих особа; оне нису само sukcesivни појавни облици Божији; та једна бит јест само у особним relacijama Оца, Сина и Духа. Оне, са своје стране, не егзистирају прије боžанске бити; оне ју не остварују у својим racionalним poveзаностима – било то у kvazitegonijsком процесу било у дијалектичком кретању; оне су само као relaciono и personalно subzистирајући начин једне бити. Јединство у Bogу, јест, дакле, у највишем, sasvim јединственом и svakог poimanja nadilazeћем smislu *communio* – јединство, а ово trinitarno *communio* - јединство заправо је kršćanski lik не само monoteizma него и kršćанске koncepcije јединства uopće“.⁴⁵ Из овог става примећујемо једну интересанту чињеницу, а то је да кардинал Валтер Каспер не истиче приоритет „Једног Бога“ наспрам „тројединог Бога“, већ у горе изнетом ставу јасно указује да суштина не претходи личностима. Овај став је веома битан, јер се онда истиче јединство у различитости, али се и укида примат *једног* над *многима*, у овом конкретном случају примат суштине над ипостасима. То би даље, везано за нашу тему, значило да унутар своје *communio* еклисиологије, кардинал Каспер инкорпорира различити став од оног којег срећемо у *Communions notio*, те да уместо традиционалне западне усиолошке онтологије, овде проналазимо православне ставове, који, уколико пронађу своју рецепцију у Римокатоличкој Цркви, могу бити кључ у решавању оних питања који доводе до застоја у екуменском дијалогу.

Поред христолошког и тријадолошког аспекта *communio* еклисиологије, предмет нашег истраживања биће и оквири *пневматолошке communio* еклисиологије⁴⁶ кардинала Каспера. Преглед кардиналових дела, јасно нам показује да је пневматологија заузела једно од кључних места у његовој *communio* еклисиологији. Из тог разлога, наш предмет истраживања имаће за циљ да сагледа све оне елементе које кардинал Каспер укључује у својој *пневматолошкој communio* еклисиологији. Тако ћемо видети да он у њене

⁴⁴ Kasper, *Da svi budu jedno*, 74.

⁴⁵ Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 290.

⁴⁶ Kasper, *Da svi budu jedno*, 110.

оквиру укључује говор о дарованом јединству у Духу, говор о христологији Духа, говор о историјском деловању Духа и *Духовном екуменизму*.⁴⁷ У том погледу, наше истраживање пажњу ће посветити сваком од тих елемената. Оно ће нам показати да је јединство дар Светог Духа и да нам Он открива јединство Цркве, које представља одраз јединства Свете Тројице: „То јединство јесте јединство у Тројци и Тројца у јединству, које је за нас откривено у Светом Духу.“⁴⁸ Следећи аспект истраживања пнеуматолошке *communio* еклисиологије, биће анализа везе пнеуматологије и христологије. Ту ћемо видети да Дух оприсутњује дело спасења и читаве икономије спасења у Христу, што доводи до *pneumo-hristologije*: „Funkcija Duha јесте да оно што се dogodilo у Isusu Hristu једном заувек доведе до испуњења, у Crkvi и у svetskoj istoriji. On opprisutnjuje Hristovo delo, ne na pravni, već na duhovni način.“⁴⁹ Овакве поставке износе став да Христово дело постаје свима нама доступно у Цркви и да Христос у Духу постаје *concretum universale*, а да ми у том заједништву постајемо *синови Божији*.⁵⁰ Даље, наша пажња у истраживању, биће посвећена разумевању деловања Светог Духа у историји. Ово сматрамо веома битним, јер ће нам то истраживање одговорити на питање, у којој мери је такво разумевање утицало на кардиналово ишчитавање Првог и Другог ватиканског концила, а самим тим и на његове ставове по питању примата и саборности. Ту ћемо видети да унутар своје *communio* еклисиологије кардинал Каспер инкорпорира елементе универзалистичке еклисиологије. Поред горе споменутих елемената *пнеуматолошке-communio* еклисиологије, наше истраживање указаће на још један њен битан сегмент, а то је *Духовни екуменизам*.⁵¹ Овим сегментом *communio* еклисиологије, поред тога што се истиче потреба за екуменизмом *ad intra* и *ad extra*,⁵² указује се на чињеницу да се њиме долази до попуног католицизма,⁵³ односно до *communio ecclesiarum*.⁵⁴ Горе наведени пнеуматолошко-еклисиолошки оквири, као и многи други аспекти кардиналове *communio* еклисиологије, постаће предмет нашег истраживања. Овим путем, желимо да

⁴⁷ Више о улози Светог Духа у екуменском дијалогу: Cardinal Walter Kasper, „The Holy Spirit and Ecumenical Dialogue: Theological and Practical Dimensions Cardinal Walter Kasper,” in *It Is the Spirit Who Gives Life: New Directions in Pneumatology*, edited by Radu Bordeianu, (Washington: Catholic University of America Press, 2022). 177–94. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2d7x4xc.10>.

⁴⁸ Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 51-2.

⁴⁹ Kasper, *Da svi budu jedno*, 139.

⁵⁰ Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 209.

⁵¹ Walter Kasper, „The ecumenical movement in the 21st century a contribution from the PCPCU,” *Christian unity*, November 17, 2005. p.4. <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/fr/dialoghi/sezione-occidentale/dialoghi-multilaterali/dialogo/gruppo-misto-di-lavoro/altri-documenti-ed-eventi/2005-kasper---40-anniversario-del-consiglio-ecumenico-delle-chie/en.html>; Kasper, *Sakrament јединства*, 33.

⁵² Видети више: Walter Kasper, „Svjetlo kristovo i Crkva,” *Crkva u svijetu* Vol.42, No.3 (2007): 528.

⁵³ Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 46.

⁵⁴ Kasper, *Da svi budu jedno*, 128.

испитамо пневматолошке поставке кардиналове *communio* еклисиологије, те на основу тога да увидимо у којој мери је она одредила његове еклисиолошке ставове, као и у којој мери је могућа њена рецепција у екуменском дијалогу.

Како ће наша тема указати на могућу рецепцију кардиналове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве, након анализе њених еклисиолошких оквира, предмет нашег истраживања биће фокусиран на еклисиолошку анализу документа донетих у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве. Из тог разлога, у нашем истраживању, базираћемо се на анализу донетих докумената, и у том погледу сагледавању чињеничног стања, односно констатовању докле се у дијалогу дошло у погледу еклисиологије, као и да ли евентуалне застоје у њему може да превазиђе рецепција кардиналове *communio* еклисиологије. У том погледу, након што укажемо на стање питања, наш предмет истраживања биће сагледавање могуће рецепције кардиналове *communio* еклисиологије у контексту превазилажења оних питања која доводе до застоја у дијалогу. Ова анализа одговориће нам у којој мери кардиналове тријадолошке, христолошке и пневматолошке еклисиолошке поставке унутар његове *communio* еклисиологије, могу бити од помоћи при превазилажењу застоја у екуменском дијалогу, који постоји како по питању теолошког разумевања односа примата и саборности, тако и по многим другим еклисиолошким питањима. Оно што кардинал Каспер по том питању истиче, јесте да то јединство у Цркви није невидљиво, већ да оно има видљиви *централни карактер*. У локалној Цркви центар тог јединства је у бискупу и његовој служби, док је на плану универзалне Цркве центар тог јединства у бискупу Рима коме припада *primatus fidei* на основу Петрове службе; „Петар је, према Писму, представник и заступник осталих апостола; он је први сведок ускрснућа (Мк 16, 17; 1Кор 15, 5); њему припада *primatus fidei*. Тако он треба učvršćivati своју браћу (Лк 22, 23), бити њихов темељ од stijene (Мт 16, 18) и *natpastir* народа Бољjeg (Јн 21, 15). S тим у складу, Petrova служба је према католичком науку *centrum, fundamentum et principium ininitatis*“.⁵⁵ Иако кардинал Каспер истиче да би Петрову службу морали да схватимо као службу јединства, које би морало да остави места легитимној самосталности и различитости,⁵⁶ он и у овом ставу види да може бити проблема, као што их је било кроз историју, односно да то јединство аутоматски подразумева и примат у

⁵⁵ Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 291.

⁵⁶ Walter Kasper, „Stanje ekumenskog dijaloga između pravoslavnih Crkava i Rimokatoličke crkve,“ *Crkva u svijetu* Vol.35, No.4 (2000): 368.

свему.⁵⁷ Управо због тога, наше истраживање базираће се на детаљној анализи садржаја споменутог јединства у *communio* еклисиологији, као и поимању центра тог јединства. Резултати тог истраживања показаће нам у којој мери јединство у *communio* еклисиологији стоји у складу са 34. апостолским каноном, који представља основу докумената донетих у дијалогу, из разлога што у први план истиче да хијерархијски однос првог и многих треба да осликава однос унутар Свете Тројице.

Како би у потпуности сагледали могућу рецепцију кардиналове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу, поред докумената Мешовите међународне комисије за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве, у нашем раду сагледаћемо извештаје и изјаве Православно-Католичког дијалога који се води на различитим нивоима. У том погледу велики значај за нашу тему биће изјаве Северноамеричке Православно-Католичке теолошке консултације као што су: „An Agreed Statement on the Church“ (1974), „Apostolicity as God’s Gift in the Life of the Church“ (1986), „An Agreed Statement on Conciliarity and Primacy in the Church“ (1989), „Baptism and 'Sacramental Economy“ (1999), „Steps towards a Reunited Church: A Sketch of an Orthodox-Catholic Vision for the Future“ (2010) и „Response to the Joint International Commission for Theological Dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church Document “Synodality and Primacy during the First Millennium: Towards a Common Understanding in Service to the Unity of the Church” (2016). Тако у изјави „Apostolicity as God’s Gift in the Life of the Church“ (1986), можемо наћи интересантне поставке по питању односа евхаристијске и универзалистичке еклисиологије. Наиме, изјава износи закључак да је реч о различитом изражавању јединства у Цркви, а не о непомирљивим разликама.⁵⁸ У том погледу сагледаћемо у којој мери је овакав став у сагласности са кардиналовом *communio* еклисиологијом, која унутар себе укључује елементе како универзалистичке тако и евхаристијске еклисиологије.⁵⁹ Затим, уколико

⁵⁷ Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 79.

⁵⁸ 12. In the Eastern churches there has frequently been an emphasis on the fullness of each church's apostolicity and, indeed, "petrinity," and there has been criticism of the Roman Church, for tending to localize these qualities in a single see. The Roman Church, on the other hand, has strongly emphasized the need to express the unity of the Church's apostolic faith through concrete structures and practice and has criticized the Eastern churches for losing sight of this need. Such differences of approach should not, however, be presented as evidence of an irreducible opposition between "local church" and "universal church." This dilemma is an artificial one which arises at least in part when we are unwilling to see the same qualities present in both the local and the universal, albeit realized in different ways. The image of Peter within the apostolic college is reflected in the life of each local church; it is also reflected in the visible communion of all the local churches. There is no intrinsic opposition between these two approaches.

⁵⁹ Види стр. 23.

погледамо 4. и 5. тачку у изјави под називом „An Agreed Statement on Conciliarity and Primacy in the Church“ (1989), видећемо да се тајна Христове Цркве најјасније и најнепосредније изражава у евхаристијској заједници (4),⁶⁰ као и да пневматологија повезана са еклисиологијом доводи до пуноће локалне Цркве (5),⁶¹ затим, да различита структурална пројава није искључивала фундаменталну једнакост свих Цркава (6,7).⁶² У овим изјавама, јасно можемо приметити, не сличност, већ идентичност са ставовима у Касперовој *communio* еклисиологији. У истом контексту стоје и изјаве Заједничке православно-католичке радне групе Св. Иринеј (Gemeinsamer orthodox-katholischer Arbeitskreis St. Irenäus). Став изнет у саопштењу са 17. састанка у Риму 2021. године јасно истиче да је јединство у које нас Господ позива даровано у Христовом оваплоћењу, те да различитости у њему нису супротне, већ конмплементарне, да би након тога уследио став по којем Дух Свети народ окупља на Педесетници чиме постаје гарант јединства у различитости.⁶³ Веза христологије и пневматологије са еклисиологијом, представља нешто што дефинише срж кардиналове *communio* еклисиологије. Управо путем њих кардинал заступа, јединство у многообличности, онтолошку пуноћу локалне Цркве, став о периохорези, али и своје разумевање улоге и садржаја службе *првог*. Поред ових ставова, у изјавама радне групе Св. Иринеја, могу се наћи ставови по питању односа локалне и универзалне Цркве (Атина, Грчка 2005), примата и саборности (Шеветон, Белгија 2006), *koinonie* (Халка, Турска 2015), затим, унутар веома значајне студије о преиспитивању првенства и саборности (Re-thinking the Relationship between Primacy and

⁶⁰ 4. The mystery of Christ's Church, in its fullness, is therefore most directly and clearly encountered in the Eucharistic community.

⁶¹ 5. United with Christ and within itself by the divine gifts of faith and love and by the other charisms and sacramental events which enliven it, the Church is also "set in order," as St. Basil reminds us, "by the Holy Spirit." (On the Holy Spirit 39) This ordering of charisms within the community is the basis of the Church's structure, and the reason why permanent offices of leadership have been divinely established within the Eucharistic body, since apostolic times, as a service of love and a safeguard of unity in faith and life. Thus the same Spirit who unites the Church in a single universal Body also manifests his presence in the institutions which keep local communities in an ordered and loving communion with one another.

⁶² 6. The fundamental equality of all local churches is based on their historical and pneumatological continuity with the church of the apostles. However, a real hierarchy of churches was recognized in response to the demands of the mission of the church. Still this did not and cannot exclude the fundamental equality of all churches. 7. The Catholic and Orthodox Churches explain differently the meaning of this hierarchy of churches. The Catholic Church recognizes that the position of Peter in the college of the apostles finds visible expression in the Bishop of Rome who exercises those prerogatives defined by Vatican Council I within the whole church of Christ in virtue of this primacy.

⁶³ 2) The Christian community is formed through the unity brought by Christ who came to gather together the scattered children of God (John 11:52). It is he who 'has broken down the middle wall of separation' (Eph. 2:14) between Israel and other nations. In the New Testament unity and diversity are not opposite but complementary realities. The salvation brought by Christ bestows on us the Spirit who, without abolishing diversity of culture, brings all peoples together at Pentecost and gives the Christian community a vocation to understanding amid diversity.

Synodality, 2018) могу се наћи ставови, како по горе наведеним питањима, тако и по питањима евхаристијске еклисиологије, херменеутичким правилима у екуменском дијалогу, питањем теолошке интерпретације саборности, ауторитета, као и многим другим. Огроман теолошки допринос дијалогу дао је и мешовити Православно-Католички комитет у Француској (Comité mixte catholique-orthodoxe en France). За нашу тему од великог значаја биће сагледавање прве публикације комисије „Примат Рима у заједници Цркава“ (La Primauté romaine dans la communion des Églises). У овој публикацији, између осталог, обрађују се питања попут: Библијског темеља Римског примата, односом папе, сабора и цара током седам васељенских сабора, питањем две еклисиологије, као и питањем односа локалне и универзалне Цркве.⁶⁴ Поред горе наведених дијалога, у нашем раду осврнућемо се и на извештаје: Заједничке комисије Немачке Бискупске конференције и Православне епископске конференције у Немачкој (Gemeinsamen Kommission der Deutschen Bischofskonferenz und der Orthodoxen Bischofskonferenz in Deutschland), као и на допринос екуменском дијалогу од стране PRO ORIENTE. Наш задатак биће да истражимо извештаје ових комисија и да видимо њихову еклисиолошку евакуацију, те на основу тога да проценимо могућу рецепцију кардиналове *communio* еклисиологије у даљем току дијалога. Такође, у том контексту, православна перспектива ишчитавања кардиналове еклисиологије, биће од великог значаја приликом анализирања његових ставова и доношења закључка по питању да ли се његови ставови могу у потпуности, не само применити у дијалогу, већ да ли могу да допринесу напретку дијалога. Одговор на ово питање показаће нам да ли се у кардиналовој *communio* еклисиологији проналазе ставови који унутар себе имају онтолошки садржај.

Такође, наш предмет истраживања, неће бити само могућа рецепција кардиналове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу, већ и да ли су његови еклисиолошки ставови пронашли свој одраз унутар богословља Римокатоличке Цркве. Овај вид истраживања јасно ће нам показати да након Другог ватиканског концила у богословљу Римокатоличке Цркве постоји различито тумачење истих концепта *communio* еклисиологије. Тако ћемо видети, да различито поимање тријадолошких поставки од стране кардинала Рацингера на једној страни, и кардинала Каспера, Жан-Мари Тијара, или професора Леграна⁶⁵ на другој страни, може да доведе до различитих еклисиологија,

⁶⁴ Текст публикације видети: <https://revistas.unav.edu/index.php/scripta-theologica/article/view/16866>

⁶⁵ Видети више: Златко Матић, „Примат Римског епископа у делу Ж.-М. Р. Тијара – Могућност рецепције Тијарове теологије примата у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве“ (PhD diss., Универзитет у

што даље за последицу има разумевање устројства Цркве које има утицај на живот свих верних али и на дијалог Православне и Римокатоличке Цркве. То истраживање показало нам, да у зависности од поставки у еклисиологији *киноније*, зависи да ли ћемо даље говорити о еклисијалној пуноћи локалне Цркве која се налази у заједници са осталим Црквама, или ћемо говорити о томе да је универзална Црква *кинонија* локалних Цркава. У другом случају, означимо један парадокс, који се јавља. Реч је о томе, да код оних богослова који у еклисиологији заступају усиолошке тријадолошке поставке, примећујемо са једне стране истицање суштине као непроменљивог аксиома, док са друге стране када се ови ставови преведу на поље еклисиологије, примећујемо да универзална Црква зависи од *киноније* локалних Цркава које представљају њене делове. Тада је она далеко од заокружене претпостојеће или (свагда) постојеће реалности и датости, препуштена унутарцрквеним везама, „схесисима“ локалних Цркава, те тако, не само да се мења, већ и зависи од њихове *киноније* и *препознавања*. Такође, од великог значаја биће упоређивање, кардиналових еклисиолошких ставова са ставовима *Конгрегације за доктрину вере* (Congregation for the Doctrine of the Faith). Ово упоређивање, указало нам у којој мери је *communio* еклисиологија има рецепцију у Римокатоличкој Цркви, јер као што ће нам наше целокупно истраживање показати, вишедимензионална кардиналова еклисиологија *киноније*, може имати великог доприноса у екуменском дијалогу уколико би имала и свој одраз у Римокатоличком богословљу.

Хипотезе рада

Будући да се наша тема бави могућом рецепцијом *communio* еклисиологије кардинала Валтера Каспера у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве, онда и хипотезе нашег рада морају ићи у том правцу. Из тог разлога, најпре смо указали на хипотезе које произилазе из анализе кардиналове *communio* еклисиологије, а након тога на хипотезе које се тичу њене могуће рецепције у екуменском дијалогу. У том погледу, у нашем раду заступаћемо следеће хипотезе:

- Да се унутар Касперове *communio* еклисиологије могу наћи обриси, како евхаристијске тако и универзалне еклисиологије, али да се његова *communio* еклисиологија не може у потпуности поистоветити са њима: Сматрамо да се један од разлога не потпуног уподобљавања, најпре евхаристијској

Београду – Православни Богословски Факултет, 2016); Матић, „Еклисиологија *киноније* и магистеријум Католичке Цркве: отежана рецепција,“ 17-24.

еклисиологији, налази у одговору да је Касперова *communio* еклисиологија у великој мери одређена чињеницом да он историју Цркве види као време у којем делује Свети Дух. „Crkva je povijesna stvarnost; ono što ona jest, izlaže se u povijesti vođenoj od Boga. Tako svaki odgovor na naše pitanje mora biti pravedan prema konkretnoj povijesti Crkve. Povijesni nalaz je, međutim, višeslojan.“⁶⁶ Реч је о томе да у својој *communio* еклисиологији, кардинал Каспер укључује елементе универзалне еклисиологије присутне у Првом ватиканском концилу, тачније догматску конституцију *Pastor aeternus* у којој се заступа папски примат и непогрешивост. Кардинал сматра да се овај вид универзалне еклисиологије може помирити са евхаристијском: „Tako se postavlja pitanje da li i na koji način se *communalno* i sinodsko načelo može ujediniti s načelom primata, patrijarhalna uprava s primatom. Моје мишljenje је да је ово načelo могуће. Већ је Други ватикански sabor преузео прве кораке у том правцу. Он је посебно istakao значај месне Цркве (*Lumen gentium*, 23; 26; *Christus Dominus*, 11) i kolegijalnu strukturu biskupske službe (*Lumen gentium*, 22), ali uveo i sabor biskupa (*Christus dominus*, 5). U periodu после Другог ватиканског sabora bili su uvedeni još neki kvazisinodski oblici i procedure na nivou sveopšte Crkve, kao i na nivou mesnih crkava. ... Kroz Petrovu službu Crkva ima tačku zajedničke orijentacije, simbol i instrument svoga jedinstva, kao i slobodu Crkve od nacionalnih zavisnosti. ... Tako Petrova služba, kao znak i kao instrument jedinstva i slobode Crkve, za nas predstavlja dar Gospoda svojoj Crkvi“.⁶⁷ Овом хипотезом, желимо да укажемо како је кардинал Каспер историјско сагледавање Цркве повезао са деловањем Светог Духа и тако видео Петрову службу као дар од Господа установљену на Сабору Цркве: „Such indications express an important concept, valid for all Councils: the Church is the same in all centuries and in all Councils, this is why each Council is to be interpreted in the light of the whole tradition and of all the Councils. The Holy Spirit, Who guides the Church, particularly its Councils, cannot contradict Himself. What was true in the first millennium cannot be untrue in the second. Therefore the older tradition should not be simply considered as a first phase of a further development. The other way round is also true: the later developments should be interpreted in the light of the wider older tradition. Therefore the First Vatican Council should be seen in the context of the older Councils. Thus the

⁶⁶ Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 374.

⁶⁷ Kasper, *Ne postoje dva hrista*, 82-3.

first millennium's ecclesi-ology of communion, reaffirmed in its validity by the Second Vatican Council, constitutes the hermeneutical framework for the First Vatican Council."⁶⁸ Због тога што сабори и њихове одлуке представљају дело Светог Духа, за кардинала Каспера одрекнути се, у овом контексту одлука Првог ватиканског концила, значило би порећи деловање Светог Духа у историји Цркве, што би у крајњој инстанци могло водити ка преиспитивању одлука свих сабора у историји Цркве, или ка одрицању Св. Духа, што је у супротности и са новозаветним начелима: „Зато вам кажем: Сваки гријех и хула опростиће се људима, а хула на Духа Светога неће се опростити људима“ (Мт 12, 31). Због тога он предлаже поновно сагледавање одлука Првог ватиканског концила, и њихово ишчитавање у контексту *communio* еклисиологије: „Zato razvoj drugoga tisućljeća, osobito dogme Prvoga vatikanskoga sabora o primatu i nezabludivosti pape, moramo pokušati tumačiti u svjetlu prvoga tisućljeća. Ako pobliže pogledamo, i sami tekstovi tog Sabora upućuju na takvo ponovno iščitavanje, *relecture*. S tim u svezi mjerodavni teolozi govore o reinterpretaciji i re-cepцији Prvoga vatikanskoga sabora. Ona je već započela Drugim vatikanskim saborom, ali nije završena.“⁶⁹ У том контексту, он наглашава да се суштина по питању примата и непогрешивости не може променити, већ да се може променити форма њеног изражавања.⁷⁰ У погледу примата, или боље речено Петрове службе, која представља суштински елемент јединства *communio* еклисиологије, кардинал Каспер не износи јасан садржај те службе,⁷¹ али је зато недвосмислено посматра као службу у контексту Црквеног јединства: „U okviru eklisiologije zajednice, buduća Petrova služba mogla bi manje da bude jerarhijski vrh Crkve, a više gravitacioni centar jedinstva. Ona bi imala zadatak da čuva jedinstvo Crkve u apostolskom veroispovedanju tako što se legitimna samostalnost mesnih crkava ne bi ukidala nego utvrđivala, jačala i branila.“⁷² Иако се са начелом потребе првог слаже и евхаристијска еклисиологија, што се јасно може видети у 34. правилу Апостолских канона,⁷³ оно са чиме се не би

⁶⁸ Walter Kasper, „Introduction to the Theme and Catholic Hermeneutics of the Dogmas of the First Vatican Council,“ in *The Petrine Ministry*, ed. by Cardinal Walter Kasper (New York: The Newman Press, 2006), 17.

⁶⁹ Kasper, „Stanje ekumenskog dijaloga,“ 368.

⁷⁰ Kasper, „Introduction to the Theme and Catholic Hermeneutics,“ 9-10; Kasper, *Da svi budu jedno*, 186.

⁷¹ Штавише, он се позива на енциклику папе Јована Павла *Ut unum sint* у којој се јасно износи позив за преиспитивање улоге римског епископа; Видети више: Ivan Pavao II, *Ut unum sint*, prev. Dr Antun Škvorčević (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1995).

⁷² Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 83.

⁷³ Епископи сваког народа треба да знају првога између њих и да га сматрају као главу, и ништа сувишно да не чине без његовог мишљења, него сваки нека чини само оно што се тиче његове епархије и њој

сложила јесте са ставом да први у Цркви може свезивати и разрешавати, односно да он може пружити *communio* или да искључује из њега: „Bilo bi to, naravno, iluzorno bez Gospodnje punomoći (*exousia*) date Petru da može svezivati i razdriješavati (Mt 16, 19), tj. pružati *communio* ili isključivati iz *communio*. Ovo poslednje može, naravno, da bude samo redak i ekstremni slučaj; Petrov uobičajeni zadatak jeste da utvrđuje braću svoju (Lk 22, 32).“⁷⁴ Иако на другим местима кардинал Валтер Каспер Петрову службу описује као: *centrum et principium unitatis*, затим као меродавну, регулативну или као службу која треба да пружи оријентир,⁷⁵ и итд. јасно нам је да горе споменути став, у којем први има право да дарује или да неког искључи из заједнице, представља део универзалистичке еклисиологије.

- Наредна хипотеза има за циљ да продуби прву, те у том погледу да нам да одговор на питање, које су то еклисиолошке поставке омогућиле кардиналу Касперу да унутар своје *communio* еклисиологије помири евхаристијску и универзалистичку еклисиологију. Прелиминарна анализа кардиналове *communio* еклисиологије, јасно нам показује да она представља *res* Цркве. Ово нас даље наводи на закључак да *communio* еклисиологија кардинала Каспера, не истиче у први план структурално уређење Цркве, већ да она у први план истиче догму Цркве, из које структурално уређење произилази као следствени процес. На основу тога заступамо хипотезу по којој *догма*, у виду тријадолошких, христолошких и пневматолошких поставки, заузима доктринарну и полазну тачку *communio* еклисиологије кардинала Каспера, док структурално уређење Цркве представља различити вид пројаве једне исте истине. Управо ова хипотеза има за циљ да размотри горе наведено присуство универзалистичких елемената унутар кардиналове *communio* еклисиологије, и да одгонетне шта је то што омогућује кардиналу Касперу да помири универзалну и евхаристијску еклисиологију, и да на основу тога омогући даљу процену њене могуће рецепцију у екуменском дијалогу. Из овога произилазе три битне ставке за разумевање свих еклисиолошких поставки унутар кардиналове *communio* еклисиологије. Прва би била, да унутар кардиналове *communio* еклисиологије,

подручних места. Али ни онај (први епископ) нека не чини ништа без знања свију (осталих епископа). Јер тако ће бити једнодушност и прославиће се Бог, кроз Господа, у Светоме Духу, Отац и Син и Свети Дух. (34. Апостолско правило)

⁷⁴ Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 83.

⁷⁵ Види: Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 94; 197; 352; 375.

тријадолошке, христолошке и пневматолошке догме, представљају полазну примарну тачку, док се структурално уређење Цркве јавља као одраз догми. Друга тачка која произилази из прве, јесте да кроз пневматолошке поставке кардинал Каспер заступа јединство у различитости, али не догматске различитости, већ јединства у идентичности (догмама) и многообличности, које указује на богатство различите пројаве једне истине. Овим становиштем закључујемо да кардинал Каспер стоји на темељима које је поставио апостол Павле у Првој посланици Коринћанима: „Јер као што је тело једно и има удове многе, а сви удови једнога тела, иако су многи, једно су тело, тако и Христос.“ (1Кор 12,12). Ово би значило, да иако унутар *communio* еклисиологије догме имају примарни значај, да структурално уређење Цркве као њихова следствена пројава, не може дозволити разлике које би довеле до раздвајања, већ само разлике које доводе до многообличности. То би значило прихватање да се једна иста истина у заједницама, структурама/устројству Цркве, може пројавити на различите начине, али да Дух Свети мора ујединити све разлике. Трећа тачка која произилази из прве, тиче се онога што смо раније истакли, а то је да историјско сагледавање улоге Светог Духа доводи до укључивања универзалистичких еклисиолошких елемената унутар *communio* еклисиологије. Из ове треће тачке произилази следећа која употпуњује другу. Реч је о томе да многообличност има видљиви центар свог јединства, а то је римски епископ. Проблем са *exousi*-ом, а самим тим и са кључним поставкама универзалистичке еклисиологије, решава се тако што се ова последња тачка доводи у везу са првом. То би значило да је власт првог у Цркви ограничена догматским поставкама у *communio* еклисиологији. Ове три тачке говоре нам да у кардиналовој *communio* еклисиологији имамо *ius divinum* – овде мислимо на догме, и *ius humanum* – структурално уређење Цркве, које је код кардинала условљено *ius ecclesiasticum*, што би значило да оно представља дело Цркве предвођено Светим Духом. Ова хипотеза даље ће нам указати да инсистирање на центру тог јединства, уколико за основу има догме *communio* еклисиологије, искључује кључне (проблематичне) елементе универзалистичке еклисиологије, те да се тако може схватити у контексту 34. апостолског правила. На основу тога и концепт, по којем он може да пружи *communio* или да искључује из њега: „Bilo bi to, naravno, iluzorno bez Gospodnje punomoći (*exousia*) date Petru da može svezivati i razdriješavati (Mt 16, 19), tj. pružati *communio* ili isključivati iz *communio*,“ може бити протумачен у контексту

искључивања једино у случају када догме престану да постоје унутар једне Црквене заједнице или буду искривљене, односно у контексту апелационог права које је постојало током првог миленијума (Сард. 3,4,5). Овако постављено размишљање о првом у Цркви, указују нам на могуће интегрисање епископата и Петрове службе са саборним и синодалним структурама. Сви ови елементи упућују нас на закључак да је *кинонија* за кардинала Каспера дар од Бога али и одговор људи, и да она свој најдубљи израз задобија у литургији која је њена пројава *par excellence*. Овакав вид поставки, у којем се у први план истичу догме, а тек онда структурално уређење као пројава тих догми, уколико би имале своју рецепцију, могу бити од велике помоћи у превазилажењу застоја у екуменском дијалогу. Уколико поставимо питање који би допринос овако постављене кардиналове *communio* еклисиологије, одговор нас води до чињенице да се на тај начин може помирити универзална и евхаристијска еклисиологија, да различито структурално уређење, не значи нужно и раздвајање, већ да може представљати многообличност, које значи јединство у идентичности, и да се онда питање односа примата и саборности смешта у друге оквире, који могу бити стављени на даље разматрање и усвајање.

- Ако би даље желели да видимо шта би могло да представља основ овако изнетих еклисиолошких поставки, онда долазимо до става, да је то еклисиологија јединства („Да сви једно буду.“ Јн 17, 21), повезана са екуменским уверењима. Тај основ довео је и до ситуације, која нас је навела на закључак да кардинал Каспер унутар своје *communio* еклисиологије, у први план истиче догме, а тек онда устројство, односно структуралне пројаве те догме. Као што смо у претходној хипотези могли да видимо, резултат таквих поставки доводи да учешће у том јединству, за претпоставку има идентичност у догмама, док структуралне разлике које се јављају при пројави тих догми, не доводе до раздора, већ до многообличности, односно до ситуације у којем се те разлике допуњују. На овај начин означили смо еклисиологију јединства кардиналове *communio* еклисиологије као ону која представља основ за разумевање свих еклисиолошких поставки, које пак опет за свој циљ имају враћање том јединству, јер су и саме условљене и дефинисане садржајом *јединства*.
- Будући да наша тема анализира кардиналову *communio* еклисиологију у перспективи екуменске рецепције, следећа наша теза управо ће се тицати могуће

примене *communio* еклисиологије кардинала Валтера Каспера у екуменском дијалогу. Анализа докумената, изјава и саопштења донетих у екуменском дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве, упућују нас на закључак да, поред помака по одређеним питањима, остаје застој у екуменском дијалогу по питању односа примата и саборности, тачније теолошког сагледавања овог питања. Ишчитавање кардиналових ставова, у том погледу, упућује нас на следећу хипотезу: да се унутар Касперове *communio* еклисиологије могу пронаћи вечна/онтолошка начела, што нам даље може омогућити критичко синтетички приступ по питању рецепције његове *communio* еклисиологије у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве и превазилажењу горе наведеног питања. На овакав став нас свакако упућује ранија хипотеза путем које смо означили *догму* као основно полазиште кардиналове *communio* еклисиологије, док би структурално уређење Цркве представљало следствену пројаву те догме. У том контексту *догма* има примарни значај, док би структурално уређење имало секундарни, али не и небитни. Из тог разлога, путем ове хипотезе, означимо оне сегментне кардиналове *communio* еклисиологије, за које сматрамо да могу имати, не само своју рецепцију у екуменском дијалогу, већ и да могу допринети превазилажењу појединих застоја у дијалогу. Сматрамо да се онтолошки садржај његове *communio* еклисиологије налази у следећим аспектима:

- Тријадолошке поставке унутар *communio* еклисиологије, у којима се не истиче приоритет „Једног Бога“ наспрам „тројединог Бога“, већ се јасно указује да суштина не претходи личности, могу бити од великог значаја за напредак у екуменском дијалогу уколико би нашле ширу примену у Римокатоличкој еклисиологији. Разлог томе налази се у чињеници да се тада истиче јединство у различитости и укида примат *једног* над *многими*, у овом конкретном случају примат суштине над ипостасима. То би даље, везано за нашу тему у погледу превазилажења екуменског застоја по питању теолошког сагледавања питања примата и саборности било од великог значаја, јер овакве поставке у теологији за последицу имају еклисијалну пуноћу локалне Цркве и укидање примата једне над другом. Уколико овај став упоредимо са претходном хипотезом, онда видимо да је улога Петрове службе да буде центар јединства. То би значило, да Петрова служба, и у склопу тога његов примат у *communio* еклисиологији кардинала Каспера, иако је виђена као дар Божији, и иако произилази из

догматских поставки, она је истовремено ограничена тим догмама (конкретно на овом месту видимо да тријадолошка догма доводи до укидања садржаја примата како се традиционално схватао у Римокатоличкој Цркви). Овакво теолошко разматрање може допринети превазилажењу застоја у екуменском дијалогу. Такође, путем тријадолошких поставки кардинала Каспера, могао би да се превазиђе парадокс који се јавља у универзалистичкој еклисиологији. Реч је о томе, да код оних богослова који у еклисиологији заступају усиолошке тријадолошке поставке, примећујемо са једне стране истицање суштине као непроменљивог аксиома, док са друге стране када се ови ставови преведу на поље еклисиологије, примећујемо да универзална Црква зависи од *киноније* локалних Цркава које представљају њене делове. Тада је она далеко од заокружене претпостојеће или (свагда) постојеће реалности и датости, препуштена унутарцрквеним везама, „схесисима“ локалних Цркава, те тако, не само да се мења, већ и зависи од њихове *киноније* и *препознавања*. Из тих разлога рецепција тријадолошких догми у *communio* еклисиологији кардинала Каспера, може представљати херменеутички кључ за даљи просперитет екуменског дијалога. Такође, ово нам јасно говори да се дијалог не може ограничити само на изношење догми, већ и на њихово детаљно образложење, јер као што можемо видети различито разумевање тријадологије има конкретне еклисиолошке последице.

- Даље, сматрамо да христолошке поставке кардиналове *communio* еклисиологије, конкретно ставови о христоцентричности еклисиологије, као и ставови о јединству у Христу, по којем то јединство не значи губитак свог сопственог идентитета, већ напротив у Духу чување истог: „Vjera u jednoga Boga, koji po jednom Gospodinu Isusu Kristu deluje u smislu svakoga dobra te ga posreduje po jednom Duhu u mnogim duhovnim darovima, zato je spas čovjeka – u kome on nalazi svoj identitet i integritet, jer je prihvaćen u jedinstvo Oca, Sina i Duha“, ⁷⁶ такође представљају ставове са онтолошким садржајем, чија би рецепција унутар римокатоличке еклисиологије могла допринети даљем напретку екуменског дијалога.

⁷⁶ Kasper, *Bog Isusa Krista*, 436.

Овде мислимо и на став о христоцентричности еклисиологије која свој опит добија у евхаристији, као и на став који произилази из тога, да где се слави евхаристија да је ту присутна потпуна Црква. На тај начин кардинал Валтер Каспер говори о односу евхаристијског тела и једног еклисијалног тела, тачније о односу између локалне и универзалне Цркве: „Jedno euharistijsko tijelo Isusa Krista temelj je jednoga eklezijskog tijela Kristova.“⁷⁷ Овим долазимо до чињенице, да инсистирање на христоцентричности еклисиологије има за последицу онтолошку пуноћу локалне Цркве која се поистовећује са универзалном Црквом, што би даље водило до њихове перихорезе. Иако ставове о еклисијалној пуноћи, путем које се долази на основу тријадолошких, христолошких и пневматолошких аспекта, можемо пронаћи у *Минхенском документу*, индиректан одговор КДВ 1992. године, у свом писму *Communions notio*, указује нам на одбацивање оваквих стацова, те здраву равнотежу односа Цркве, Евхаристије и Свете Тројице, христологије и пневматологије, замењује онтолошким претхођењем универзалне Цркве, односно традиционално западним усиолошким поставкама. Управо из тог разлога сматрамо да би рецепција кардиналових, како христолошких тако и тријадолошких и пневматолошких аспеката, у Римокатоличкој Цркви, могли да допринесу напретку екуменског дијалога.

- Даље, путем ове хипотезе указаћемо на пневматолошке поставке у еклисиологији кардинала Каспера. Кардиналово инсистирање на повезаности екуменизма са пневматологијом, што даље води ка *духовном екуменизму* и те како може допринети унапређивању екуменског дијалога. Реч је о томе да путем *духовног екуменизма*, односно јединства у различитости кардинал Каспер истиче да се пуноћа локалне Цркве не налази само у Римокатоличкој Цркви, већ да Дух делује и изван њених граница, те да су на основу тога и Православне Цркве онтолошки потпуне Цркве.⁷⁸ Инсистирање на пневматолошкој догми *communio* еклисиологије, видимо као логични след његових еклисиолошких поставки. Уколико узмемо у обзир хипотезу по којој би примарни значај

⁷⁷ Kasper, *Crkva Isusa Krista*, 240.

⁷⁸ Kasper, *Da svi budu jedno*, 141.

у *communio* еклисиологији имала догма, а тек онда структурално уређење, односно различита пројава те догме, онда мора постојати нешто што ће ту различитост довести до многообличности, или ти пак јединства у идентичности, а никако до разлика које раздвајају. Главна улога у томе, по кардиналу Касперу, припада Светом Духу: „Различити су дарови, али је Дух исти“ (1Кор 12, 4). Тако кардинал Валтер Каспер утемељује своје учење о Духу и *духовном екуменизму* у контексту Другог ватиканског концила, односно догматске конституције *Lumen gentium* 7: „Један је Дух који, у складу са својим богатством и према потребима служби, распоређује своје различите дарове на корист Цркви. ...Исти Дух по себи, својом snagom и унутрашњом повезаношћу удова сједињује тело, те ствара и подстиће љубав међу верницима. Стога, ако један уд нешто трпи, с њиме трпе сви удови: или ако је један уд прослављен, с њиме се радују сви удови.“ Сматрамо да кардинал Каспер у том погледу управо инсистира на пневматологији унутар екуменског дијалога. У том контексту стоји и његово разумевање појма *subsistit in* која замењује раније *est*, као и концепт еклисиологије *сестринске Цркве*, који стоји у складу са *Баламанским документом*: „Из тог разлога се Православна и Католичка Црква међусобно признају као „сестринске Цркве“, које су заједнички одговорне за очување Цркве Божије верно божанском плану, а особито у односу на јединство“ (Баламан 14). На основу изнетог, видимо да кардиналова еклисиологија стоји у складу са донетим документом и да тако његова *communio* еклисиологија, условљена пневматологијом, не представља еклисиологију ексклузивитета. Међутим, уколико погледамо став Конгрегације за доктрину вере, *Примедба на израз сестринске Цркве* (Nota Sull'espressione „Chiese Sorelle“), донет 2000. године, онда јасно можемо видети да у овом случају није дошло до рецепције, не само кардиналових догматских концепција *communio* еклисиологије, већ и еклисиолошких поставки Другог ватиканског концила. Будући да је овај документ званично донео или одобрио папа Јован Павле II, код кога пак на другом месту проналазимо позив православним хришћанима за поновно преиспитивање улоге *првог* (UUS), не можемо а да не протумачимо ову ситуацију у контексту разнородности рецепције Другог ватиканског концила у свим сферама богословља, а изразито и болно у

оквирима еклисиологије.⁷⁹ Међутим, уколико погледамо *Vademecum (The Bishop and Christian Unity: An Ecumenical Vademecum)*,⁸⁰ донет 2020. године од стране Папског већа за унапређење дијалога, онда нам постаје јасно да је коцепт еклисиологије „сестринске Цркве“, за који се кардинал залаже, пронашао своју рецепцију од стране Папског већа за унапређење дијалога. Наиме, своја размишљања о изразу „сестринске Цркве“, кардинал Каспер поновио је 2004. године на конференцији за новинаре поводом представљања Конференције организоване поводом 40. годишњице Уредбе о екуменизму. Он ту поистовећивање односа између двеју Цркава са терминима сестрински, односно братски, истиче у први план као највећи допринос досадашњег екуменског дијалога.⁸¹

- Православно ишчитавање кардинала Каспера, унутар пневматолошких поставки *communio* еклисиологије, упућује нас да његови ставови по питању историјског деловања Светог Духа, воде до инкорпорације појединих елемената универзалне еклисиологије у његовој *communio* еклисиологији. Из тог разлога, сматрамо да се приликом сагледавања могуће рецепције овог дела његове *communio* еклисиологије мора бити опрезан и да се она мора разумети у контексту приоритета догме *communio* еклисиологије у односу на њене структуралне пројаве. Интересанто је да, једнакост коју заступа кардинал Каспер у својој *communio* еклисиологији, као и да предност даје *ius divinum* у односу на *ius humanum* можемо да ишчитамо и у изјавама Северноамеричке комисије за богословски дијалог, те ћемо и хипотезу у вези тога изнети у складу са тим. Тако у изјави: "An Agreed Statement on the Church" (1974), у 6. и 7. параграфу проналазимо следеће: „6. The fundamental equality of all local churches is based on their historical and pneumatological continuity

⁷⁹ Матић, „Еклисиологија *киноније* и магистеријум Католичке Цркве: отежана рецепција“, 23.

⁸⁰ Pontifical Council for Promoting Christian Unity, *The Bishop and Christian Unity. An Ecumenical Vademecum* (Typis Polyglottis Vaticanis MMXX), <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/documenti/2020-l-eveque-et-l-unite-des-chretiens---vademecum-cumenique.html>

⁸¹ Walter Kasper, „Il decreto sull’ecumenismo del Concilio Vaticano II quarant’anni dopo: retrospettive e significato permanente-sviluppi e situazione attuale-prospettive future,“ *Christian unity*, November 10, 2004. <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/documenti/altri-testi/2004-conf-stampa-ur-40-anni-dopo/2004-conf-stampa-ur-40-anni-dopo.html>

with the church of the apostles. However, a real hierarchy of churches was recognized in response to the demands of the mission of the church. Still this did not and cannot exclude the fundamental equality of all churches. 7. The Catholic and Orthodox Churches explain differently the meaning of this hierarchy of churches. The Catholic Church recognizes that the position of Peter in the college of the apostles finds visible expression in the Bishop of Rome who exercises those prerogatives defined by Vatican Council I within the whole church of Christ in virtue of this primacy.“ Као што можемо да видимо, иако се ова идеја јавља у дијалогу, она се не изводи до краја као код кардинала Каспера у његовој *communio* еклисиологији. Управо ту видимо простор могуће рецепције кардиналових еклисиолошких ставова, јер стање у којем се даје предност догми у односу на структурално уређење може се ишчитати као кардиналово решење за превазилажење екуменског застоја. Овде ипак морамо бити опрезни, јер иако структурално уређење има секундарни карактер, то не значи да је оно небитно, већ да је реч о различитом пројављивању истих догми. Оно што то јединство у многообличности држи јесте Дух Свети, док је видљиви центар тог јединства препознат у Петровој служби. Инсистирање на потреби првог, сматрамо да се код кардинала Каспера јавља као логични след поставки унутар његове еклисиологије. Наиме, инсистирање на деловању Св. Духа у историји, конкретно на саборима, нужно за последицу има прихватање енциклике *Pastor aeternus*, међутим, како са друге стране кардинал даје предност догми унутар *communio* еклисиологије, у односу на њене структуралне пројаве, онда он повезује ова два сегмента како би спречио да разлике у Цркви постану предмет одвајања. Тачније улогу првог управо види у одржавању јединства у многообличности, док његову *exousia*, обезбеђену Духом Светим на Првом ватиканском концилу, ограничава у контексту догми његове *communio* еклисиологије. Сматрамо да ситуација у којој би улога првог била ограничена догмама *communio* еклисиологије била прихватљива у одређеној мери за православне, јер би се у том случају избегли проблематични делови универзалистичке еклисиологије, те би се вратили на стање које је било током првог миленијума, где је први имао право апелације, дакле могао је да врши *exousia*-у и да процењује да ли је неко у складу са догмама, јер је и његова

служба (првог) условљена догмама. Ово ограничавање догмама могло би да значи у извесној мери помирење евхаристијске и универзалистичке еклисиологије. Одроз оваквих поставки *communio* еклисиологије у Римокатоличком богословљу, свакако би могао да води ка напретку у екуменском дијалогу.

- Даље, сматрамо да до помака унутар екуменског дијалога могу помоћи и кардиналова разумевања екуменског дијалога. Кардинал своје екуменско богословље гради на еклисиологији Другог ватиканског концила, односно на декрету о екуменизму – *Unitatis redintegratio*, као и на енциклици папе Јована Павла II – *Ut unum sint*. Еклисиолошке идеје које ту проналази, кардинал Каспер даље развија. Екуменски дијалог за кардинала Каспера представља црквену реалност која је заснована на онтолошким начелима и у том погледу црквено јединство утемељено је на тројичној љубави између Оца, Сина и Светог Духа, која је прототип црквеног јединства: „Jedinstvo Crkve jeste ikona Svete Trojice“.⁸² Како је његову *communio* еклисиологију одредила жеља за јединством, своја промишљања о екуменском дијалогу кардинал Каспер утемељује на Христовој првосвештеничкој молитви: „Za nas je ekumena zadaća koju smo primili od Isusa Krista koji je molio “da svi budu jedno” (Iv 17,21); ona je neodgodivi nalog Duha Svetoga (UR 1;4) i odgovor na zov vremena.“⁸³
- Такође, заступамо да од великог значаја може бити пастирска перспектива кардинала, која је одиграла пресудну улогу у његовој еклисиологији односа локалне и универзалне Цркве. Она може бити од великог значаја у примени екуменског дијалога у животу Православне и Римокатоличке Цркве. На овај проблем, не пастирске примене донетих докумената у дијалогу, указала је и радна група Св. Иринеја током свог 19. састанка у Баламанду 2023. године.⁸⁴ На исти проблем указује нам и професор Кисић у свом чланку „Perspektive pravoslavno-rimokatoličkog dijaloga“, те тако ин истиче следеће: „Budući da su dosadašnji dokumenti

⁸² Kasper, *Ne postoje dva Hrista*, 49.

⁸³ Kasper, „Svjetlo kristovo i Crkva“, 526.

⁸⁴ (17) Das Dokument von Balamand schlug zwar kein neues Modell der Gemeinschaft vor, aber es regte unter der Überschrift „Praktische Regeln“ pastorale Zusammenarbeit an, die leider nicht vollständig umgesetzt wurde. Eine solche Form der pastoralen Ökumene, wie sie sich zum Beispiel in pastoralen Vereinbarungen zwischen Katholiken und Orthodoxen im Libanon und im Nahen Osten (vgl. die Vereinbarung von Charfeh, 1996) zeigt, ist ein vielversprechender Weg, um Gemeinschaft im Leben unserer Kirchen aufzubauen.

teorijsko-dogmatske prirode, ne treba da čudi činjenica da rad zajedničke Komisije ostaje dalek široj crkvenoj javnosti. Situacija se neće promeniti sve dok rezultati dijaloga ne budu imali konkretne posledice po život vernih.“⁸⁵ Управо из тог разлога, сматрамо да би пастирске поставке *communio* еклисиологије кардинала Каспера у дијалогу могле довести до решења горе наведених проблема у екуменском дијалогу.

- Наша наредна хипотеза тицаће се сагледавања евалуације досадашњих донетих докумената, саопштења и изјава екуменског дијалога Православне и Римокатоличке Цркве. Посматрајући развој екуменског дијалога од реалности које су нам заједничке, па до тачке које су спорне, упућује нас на закључак да су институционалне (структуралне) пројаве Цркве уздигнуте изнад догми. Сматрамо да би промена у којој би се дошло до склада између горе наведених ставки, и то промена у контексту које подразумевају да Црква представља богочовечански организам, довеле до напретка у екуменском дијалогу. Дакле, „институционални елементи Цркве морају на видљив начин иконизовати истину Тајне“ (Минхен II, 1), а не обрнуто, односно да Тајне пројављују институционалне елементе Цркве. Верујемо да би идеје кардинала Каспера, које смо горе навели могле да помогну по том питању.

Циљеви истраживања

Примарни циљ нашег рада јесте богословско ишчитавање и вредновање еклисиолошких ставова кардинала Валтера Каспера као и могућност рецепције његове *communio* еклисиологије у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве. У том погледу наш рад имаће следеће циљеве:

- Аналитичко сагледавање еклисиолошких ставова *communio* еклисиологије кардинала Каспера, као и његово богословско ишчитавање Првог и Другог ватиканског концила, као и постконцилне еклисиологије.
- Да сагледамо његову *communio* еклисиологију, те на основу тога да укажемо како се унутар еклисиолошких поставки *communio* еклисиологије, могу пронаћи елементи универзалне и евхаристијске еклисиологије.

⁸⁵ Rade Kisić, „Perspektive pravoslavno-rimokatoličkog dijaloga,“ *Edinost in dialog* letnik 70 (2015): 46.

- Да укажемо које су то еклисиолошке поставке кардинала Каспера које му омогућују да у својој *communio* еклисиологији помири евхаристијску и универзалистичку еклисиологију.
- Да представимо кардиналово христолошко, тријадолошко и пневматолошко сагледавање Цркве. У склопу тога, наш циљ биће еклисиолошко сагледавање горе споменутих грана богословља и указивање на њихово присуство у *communio* еклисиологији кардинала Каспера. Путем овог циља видећемо, између осталог, да присуство христологије, код кардинала Каспера доводи до *христоцентричности еклисиологије*, да присуство пневматологије доводи до *духовног екуменизма*, онтолошке пуноће локалне Цркве, али и до везе универзалистичке и евхаристијске еклисиологије, а да присуство тријадологије доводи до *сакраменталног јединства* у Цркви.
- Да укажемо, како је садржај његових поставки *communio* еклисиологије дефинисан еклисиологијом јединства, као почетном тачком и крајњим циљем.
- Како ће се наша тема бавити могућом рецепцијом кардиналове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу, наш циљ биће еклисиолошка анализа евауације, како докумената Мешовите међународне комисије за богословски дијалог, тако и изјава, саопштења и извештаја комисија за дијалог на регионалном и локалном нивоу.
- Након анализе кардиналове еклисиологије, као и докумената, извештаја и саопштења донетих у екуменском дијалогу, наш циљ биће, да проценимо могућу рецепцију кардиналове *communio* еклисиологије у дијалогу по оним еклисиолошким питањима у вези којих не постоје сагласност. У склопу тога, наш циљ биће да покажемо како се унутар кардиналових еклисиолошких поставки, уз одређене измене, могу пронаћи ставови са онтолошким садржајем, који могу бити кључ за даљи напредак у екуменском дијалогу.
- Наш циљ биће и сагледавање у којој мери су еклисиолошки ставови кардинала Каспера пронашли свој одраз у Римокатоличком богословљу након Другог ватиканског концила. Из тог разлога, од великог значаја биће

сагледавање ставова *Конгрегације за доктрину вере*, као и других теолога, нарочито оних који су учествовали у екуменском дијалогу.

- Будући да ће изучавање *communio* еклисиологије кардинала Каспера, и у склопу тога сагледавање њене могуће рецепције у екуменском дијалогу, бити прво на нивоу докторских студија у богословљу Српске Православне Цркве, наш циљ биће актуелизација кардиналове *communio* еклисиологије и њеног доприноса екуменском дијалогу. Овај циљ, као и научни допринос српском богословљу, сматрамо веома важним, јер је Српска Православна Црква учествовала у досадашњим комисијама за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве. Управо због тога презентовање дела и еклисиолошких ставова кардинала Каспера, може нам помоћи да боље схватимо своје позиције у дијалогу.

Горе споменути циљеви истраживања, указују нам да се наша тема може сагледати из различитих аспекта, те да она као таква стоји у корелацији са многим богословским наукама. Будући да је предмет нашег истраживања богословље једне од најистакнутије личности Римокатоличке Цркве – кардинала Валтера Каспера, и у склопу тога анализа еклисиолошких поставки унутар његове *communio* еклисиологије, наш задатак биће да проучимо могућу рецепцију кардиналове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу. Овај задатак, открива нам да је наша тема – тема из екуменског богословља. Поред ове гране систематског богословља, наша тема налази се још у корелацији са евхаристијским богословљем, новозаветном егзегезом, философијом, као и многим другим. Због тога, наш циљ биће да сагледамо тему из различитих аспекта, што ће нам у истраживању омогућити исцрпнију анализу.

Методe истраживања

Како би наш рад одговорио постављеним хипотезама и задатим циљевима, морамо ускладити наш методолошки приступ у раду са њима. Будући да је тема нашег рада могућа рецепција *communio* еклисиологије Кардинала Валтера Каспера у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве, централно место у нашем раду заузеће *метода анализе и синтезе*. Путем *методe анализе* усредсредићемо се на верно ишчитавање кардиналових поставки у његовој *communio* еклисиологији, и, у складу са тим, проналажењу вечних/онтолошких начела у њој, што нам даље може омогућити објективан критичко синтетички приступ по питању рецепције његове *communio*

еклисиологије у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве. У складу са аналитичким приступом, путем ове методе, у првом делу рада даћемо реч нашем аутору, те ћемо у том погледу спровести детаљну анализу његове *communio* еклисиологије, као и свих оних елемената који је чине, затим увидети како кардинал Валтер Каспер богословски ишчитава Први и Други ватикански концил, као и постконцилску еклисиологију, да би смо на крају пажњу посветили анализи његових еклисиолошких ставова. Ово ће нам бити од велике помоћи, јер ћемо путем ове методе са тачношћу одредити најдубљи смисао и садржај његових ставова. Након тога, метода синтезе, пружиће нам вернију рецепцију његове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве.

Такође, у нашем раду своје место пронаћиће како *компаративна метода*, тако и *историјска*. Путем компаративне методе упоредићемо кардиналову *communio* еклисиологију са евхаристијском и универзалистичком еклисиологијом. У том контексту ова метода показује нам у којој мери се кардиналова *communio* еклисиологија уклапа у евхаристијску или универзалистичку еклисиологију. Резултати добијени путем ове методе биће нам од великог значаја приликом изношења закључака, као и могуће рецепције кардиналове еклисиологије у екуменском дијалогу. Путем *историјске методе* увидећемо да он приликом ишчитавања Првог и Другог ватиканског концила, у своје еклисиолошко разумевање ова два сабора укључује историјске околности.

Православна перспектива ишчитавања кардинала Каспера, указује нам да ће своје место у нашем раду заузети *критичка метода*. Она ће нам бити од велике помоћи приликом одговора на питања као што су: Да ли и којој мери кардиналова *communio* еклисиологија може наћи примену у екуменском дијалогу? Да ли она може допринети његовом даљем просперитету? На које сегменте *communio* еклисиологије нас упућује православно сагледавање кардиналове еклисиологије који морају претрпети измене? као и на многа друга.

Уз помоћ *дедуктивне и индуктивне методе*, изнећемо закључке на основу претходне анализе садржаја наше коришћене литературе. Користећи се *методом дедукције и индуктивном методом*, покушаћемо да изнесемо закључке који ће бити у складу са нашим хипотезама и постављеним циљевима. Применом ових метода, покушаћемо да одговоримо на нека битна питања, која су кључна за нашу тему, а она су: Какви су кардиналови еклисиолошки закључци приликом ишчитавања Првог и

Другог ватиканског концила, као и постконцилске еклисиологије? Какви су резултати присуства тријадологије, христологије и пневматологије у кардиналовој *communio* еклисиологији? Шта омогућује кардиналу Касперу да помири универзалну и евхаристијску еклисиологију? Шта се тачно мисли када се говори о универзалној Цркви? Шта се тачно мисли када се говори о локалној Цркви? Како кардинал Каспер види однос примата и саборности? Који су темељи кардиналове еклисиологије? Да ли можемо говорити о онтолошком и историјском претхођењу универзалне Цркве? Да ли универзална Црква има примат над локалном Црквом? Да ли је могућа рецепција кардиналове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве? На ова и низ других питања покушаћемо да одговоримо у нашем раду.

Стање питања и научни допринос истраживања

Главни циљ нашег рада биће богословско ишчитавање дела кардинала Валтера Каспера и сагледавање његових еклисиолошких ставова, као и могуће рецепције његове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу. У том погледу, поред огромног богословског опуса кардинала Каспера,⁸⁶ централно место у нашем раду заузеће његова еклисиолошка дела, као што су: *Sakrement jedinstva*, *Crkva Isusa Krista*, *The Chatolich Church: nature, reality and mission*, *Da svi budu jedno*, *Die Kirche und ihre Ämter*, *Die Liturgie der Kirche*, *Theology and church*, *Wege zur Einheit der Christen*, *Ne postoje dva Hrista*, као и многа друга. Међутим, како се ради о једној од најистакнутијих личности Римокатоличке Цркве, дела и богословље кардинала Каспера постала су предмет истраживања многих аутора. Управо због тога, како би наш рад, у миљеу оних који су се бавили богословљем кардинала Каспера, имао свој научни допринос, неопходно је да сагледамо научне радове других аутора, и у том контексту да уочимо њихов допринос који ће нам указати на тренутно стање питања нашег истраживања. У том погледу, размотрићемо неке докторске дисертације које су својом темом, директно или индиректно, везане за кардинала Валтера Каспера, а које су доступне путем интернет претраживача

Теолог Сиро-малабарске Цркве, Јозеф Аријанкалајил (Joseph G. Aryankalayil), 2004. године, на Теолошком факултету Универзитета у Фриборгу, у Швајцарској,

⁸⁶ Све публикације кардинала Валтера Каспера, поређане по хронолошком реду, можемо наћи на интернет сајту Института који носи његово име: https://www.kardinal-kasper-stiftung.de/media/bibliographie_februar_2023.pdf

одбранио је докторску тезу на тему: „*Local Church and Church universal: Towards a convergence between East and West; A study on the theology of the local Church according to N. Afanasiev and j. M.-R. Tillard with special reference to some of the contemporary catholic and orthodox theologians*“.⁸⁷ Иако је примарни задатак ове тезе да изложи еклисиолошке ставове двојице великих богослова, Афанасјева и Тијара, по питању односа локалне и универзалне Цркве, аутор ове тезе дотиче се и диспута кардинала Каспера и Рацингера по овом питању. У том погледу, аутор истиче да је инспирацију за свој рад, између осталог, пронашао у диспуту двојице кардинала. Из тог разлога питање односа локалне и универзалне Цркве, у теологији кардинала Каспера, постало је и предмет истраживања овог аутора. Међутим, увидом у докторску дисертацију, примећујемо да аутор обрађује однос локалне и универзалне Цркве код кардинала Каспера само кроз његов диспут са кардиналом Рацингером. Будући да кардинал Каспер не представља примарни циљ његовог истраживања, с`разлогом изостаје детаљна анализа кардиналове *communio* еклисиологије и у складу са тим обрада његових еклисиолошких ставова, као и њихова рецепција у екуменском дијалогу.

Рад, који је свакако вредан наше пажње, јер изражава жељу за развој кроз екуменски дијалог, јесте рад Џефрија Кирча (Jeffrey Kirch) на тему: „*Beyond Dialogue: Avenues Toward Christian Unity*“ (2015).⁸⁸ Аутор се у раду бави екуменским доприносом Валтера Каспера, Јозефа Рацингера и Ричарда Мек Брајана. Будући да је наш рад посвећен кардиналу Касперу, онда смо и овај рад сагледали у погледу ауторовог истраживања доприноса кардинала Валтера Каспера у екуменском богословљу. У том контексту аутор анализира кардиналово сагледавање Цркве као *communio* и *сакрамент*, и доноси закључак о његовом доприносу екуменизму. Иако је ово истраживање значајно, јер разматра кардиналов допринос екуменизму, њему недостаје анализа докумената донетих у екуменском дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве, те на основу тога даља процена могуће рецепције кардиналове *communio* еклисиологије. Уместо тога, аутор ове дисертације се задржава на кардиналовом доприносу дијалогу као покрету.

На Хелсиншком универзитету, при департману за систематску теологију, 2016. године, Тина Хухтанен (Tiina Huhtanen) одбранила је докторску дисертацију на тему:

⁸⁷ Joseph G. Aryankalayil, „*Local Church and Church universal: Towards a convergence between East and West; A study on the theology of the local Church according to N. Afanasiev and j. M.-R. Tillard with special reference to some of the contemporary catholic and orthodox theologians*“ (PhD diss., Université de Fribourg, 2004).

⁸⁸ Jeffrey Kirch, „*Beyond Dialogue: Avenues Toward Christian Unity*“ (PhD diss., Loyola University Chicago, 2015).

„Event of the Radically New: Revelation in the Theology of Walter Kasper”.⁸⁹ У свом раду Тина анализира концепт откровења у теологији кардинала Валтера Каспера. Том приликом она се бави систематском анализом, која се фокусира на утврђивању карактеристика кардиналових мисли, као и на могуће недоследности у Касперовим мислима. Како би у томе успела, она анализира философску и теолошку позадину његових мисли. У складу са тим ова студија закључује да су: Немачка идеалистичка философија, Тибингенска школа и Други ватикански концил, највише утицали на Касперову мисао. У том контексту закључујемо да, иако се у свом раду дотакла кардиналовог богословског развоја, она се у свом истраживању задржава на питању откровења у богословљу кардинала Каспера. Према томе, детаљна анализа еклисиологија киноније, као и могућа рецепције у екуменском дијалогу, није бивала предмет истраживања њеног рада. Допринос њеног истраживања видимо у систематској анализи богословског развоја, што у одређеној мери може бити релеванто за наше истраживање.

Још један докторски рад, одбрањен 2016. године на Универзитету у Бечу, представља дисертацију аутора Ратхана Алмеиде (Rathan Alemida), под називом: „Uniqueness and Universality of Jesus Christ Re-visited: An Encounter of Walter Cardinal Kasper’s Spirit Christology with the Indian Theology in the Light of Ecclesia in Asia. An Attempt to Focus on and Deepen the Specificity of Jesus Christ in the Context of Religious Pluralism in India”.⁹⁰ Овај истраживачки рад, заснован је на сагледавању христологије у делима кардинала Каспера, и на проучавању христологије, изграђеној из корелације историјског и објављеног Исуса. Циљ овог рада јесте да укаже како личност Господа Исуса Христа даје смисао нашем животу, те на основу тога указује на универзалност у Господу Исусу Христу, и анализу тог истраживања смешта у контекст хришћанства, философије и плурализма у Индији. У складу са тим, наравно поред доприноса у јаснијем сагледавању христологије у опусу кардинала Каспера, аутор се није бавио питањем еклисиологије киноније кардинала Каспера.

Исте године, на Католичком Универзитету у Америци, Марк Џ. ДиСелас (Mark J. DeCelles) одбранио је докторску тезу, са насловом: „The Faithfulness of God in the

⁸⁹ Tiina Huhtanen, „Event of the Radically New: Revelation in the Theology of Walter Kasper“ (PhD diss., University of Helsinki, 2016).

⁹⁰ Rathan Alemida, „Uniqueness and Universality of Jesus Christ Re-visited: An Encounter of Walter Cardinal Kasper’s Spirit Christology with the Indian Theology in the Light of Ecclesia in Asia. An Attempt to Focus on and Deepen the Specificity of Jesus Christ in the Context of Religious Pluralism in India“ (PhD diss., Universität Wien, 2016).

Theology of Walter Kasper“.⁹¹ Ова студија предлаже да се Касперова теологија размотри са становишта теме *верности Божије* (die True Gottes). У том смислу *верност Божија*, по аутору сажима суштински садржај Касперове теологије. Такође, аутор ове студије истиче да *верност Божија* представља и важну подтему кардиналове еклисиологије и да је она присутна у његовим списима о екуменизму. У том погледу, у раду се истиче да Црква као васељенска тајна спасења своју мисију остварује кроз дијалог. На основу елементарног увида, закључујемо да *communio* еклисиологија, као и могућа рецепција кардиналове еклисиологије у екуменском дијалогу не представљају централно место истраживања овог рада.

Будући да кардинал Каспер представља једну од најистакнутијих личности Римокатоличке Цркве, његов богословски значај препознат је широм света. У прилог томе иде и докторска дисертација која је одбрањена на Универзитету у Преторији (Јужна Африка), на тему: „*Triniteit en Vryheid: 'n Hermeneuties-Dogmatiese analise en evaluasie van die Godsleer van Walter Kasper*“,⁹² од стране аутора Јохана Андреуса Кричингера (Johan Andries Kritzinger). У свом раду аутор разматра однос Свете Тројице и слободе у контексту херменеутичке анализе и оцене теологије кардинала Валтера Каспера. У том погледу, иако се аутор бави анализом Касперове тријадологије, циљ овог рада није бављење кардиналовом *communio* еклисиологијом.

На колеџу у Бостону, 2011. године, Шон Кристофер Пол (Sean Christopher Paul), одбранио је докторски рад, на тему: „*By their fruits you shall know them: Ecclesial fruitfulness as a standard of protestant and anglican ecclesiality, drawing on the works of Joseph Ratzinger and Walter Kasper*“.⁹³ Ова дисертација ослања се на дела кардинала Јозефа Рацингера и Валтера Каспера, и у том контексту разматра питање: да ли је могуће англиканске и протестанске заједнице препознати као црквене? Из тог разлога, аутор овог рада, анализира кардиналову еклисиологију, и то са тријадолошког, пневматолошког, евхаристијског и сакраменталног аспекта. Иако се аутор бави анализом еклисиологије кардинала Валтера Каспера, као и код горе споменутих аутора који су се бавили изучавањем богословског опуса кардинала Каспера, примећујемо недостатак детаљне анализе кардиналових еклисиолошких ставова и у том контексту

⁹¹ Mark J. DeCelles, „*The Faithfulness of God in the Theology of Walter Kasper*“ (PhD diss., The Catholic University Of America, 2016).

⁹² Johan Andries Kritzinger, „*Triniteit en Vryheid: 'n Hermeneuties-Dogmatiese analise en evaluasie van die Godsleer van Walter Kasper*“ (PhD diss., Universiteit van Pretoria, 2003).

⁹³ Sean Christopher Paul, „*By their fruits you shall know them: Ecclesial fruitfulness as a standard of protestant and anglican ecclesiality, drawing on the works of Joseph Ratzinger and Walter Kasper*“ (PhD diss., Boston College University, 2003).

доношења закључка по питању могуће рецепције његове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу.

Поред докторских радова, имамо и доста научних радова који су се бавили темом односа локалне и универзалне Цркве, као темом која произилази из *communio* еклисиологије кардинала Каспера. Реч је о томе да је диспут између двојице кардинала, не само показао да концилска и постконцилска еклисиологија нису решили питање односа локалне и универзалне Цркве, већ да је он изазвао многобројне реакције, што је резултирало да сагледавање споменутог питања, кроз диспут двојице кардинала, постане предмет анализе многих аутора у њиховим научним чланцима. Тако, анализом диспута бавили су се: Kilian McDonnell, „The Ratzinger/Kasper Debate: the universal church and local churches“⁹⁴; Cardinal Dulles, „Weighs In on Ratzinger-Kasper Debate“⁹⁵; Charles J. Chaput, „[Reflections on Cardinal Kasper's "On the Church"](#)“⁹⁶; Russell Shaw, „[Authority reconsidered: Who's in charge here?](#)“⁹⁷; Philip Blosser, „[The Kasper-Ratzinger Debate and the State of the Church](#)“⁹⁸; Daniel Callam, „[What Happens at Baptism? The Ratzinger-Kasper debate](#)“⁹⁹; Geoffrey Kirk, „A Tale of Two Cardinals“¹⁰⁰; Пол Мекпартлан, „Локална и универзална Црква: Зизиулас и Рацингер – Касперова дебата“,¹⁰¹; затим, Željko Tanjić, „Jedna Crkva u i iz mnoštva Crkava. Odnos između opće Crkve i partikularnih Crkava u svjetlu rasprave između Josepha Ratzingera i Waltera Kaspera“¹⁰²; Раде Кисић, „Расправа кардинала Рацингера и Каспера о односу локалне и универзалне Цркве“¹⁰³; Раде Кисић, „Локална и универзална Црква у теологији Валтера Каспера“.¹⁰⁴

⁹⁴ Kilian McDonnell, „The Ratzinger/Kasper Debate: the universal church and local churches,“ *The Free Library*, Jul 31, 2023, <https://www.thefreelibrary.com/The+Ratzinger%2fKasper+debate%3a+the+universal+church+and+local+churches.-a087080329>

⁹⁵ Dulles, „Weighs in on Ratzinger-Kasper debate.“

⁹⁶ Charles J. Chaput, „Reflections on Cardinal Kasper's "On the Church," *America magazine*, July 30, 2001, <https://web.archive.org/web/20060111080728/http://www.americamagazine.org/gettext.cfm?textID=1710&articleid=42&issueID=325&search=1>

⁹⁷ Russell Shaw, „Authority reconsidered: Who's in charge here?,“ *Journal News*, August 14, 2001, <https://web.archive.org/web/20111206105116/http://www.angelfire.com/ky/dodone/0814JN.html>

⁹⁸ Philip Blosser, „The Kasper-Ratzinger Debate and the State of the Church,“ *Ratzinger fan club*, April, 2002, http://www.ratzingerfanclub.com/Blosser_article.html

⁹⁹ Daniel Callam, „What Happens at Baptism? The Ratzinger-Kasper debate,“ *Catholic Insight*, May, 2002, https://web.archive.org/web/20110514165309/http://catholicinsight.com/online/theology/article_299.shtml

¹⁰⁰ Geoffrey Kirk, „A Tale of Two Cardinals,“ *Trushare*, <http://trushare.com/74JUL01/JY01WAYL.htm>

¹⁰¹ Пол Мекпартлан, „Локална и универзална Црква: Зизиулас и Рацингер – Касперова дебата,“ *Богословље* LXVII, бр. 1 (2009).

¹⁰² Tanjić, „Jedna Crkva u i iz mnoštva Crkava,“ 759-80.

¹⁰³ Кисић, „Расправа кардинала Рацингера и Каспера о односу локалне и универзалне Цркве,“ 223-35.

¹⁰⁴ Кисић, „Локална и универзална Црква у теологији Валтера Каспера,“ 115-31.

Оно што можемо да приметимо код горе наведених аутора, да се пажња више усмеравала ка упоредној анализи ставова двојице кардинала и да се на основу тога углавном долазило до закључка да је дошло до пријатељског слагања у минимуму по питању односа локалне и универзалне Цркве. Такође, примећујемо да је изостала детаљна анализа кардиналове *communio* еклисиологије, као и њена могућа рецепција у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве.

Преглед досадашњих докторских и научних радова, у којима проналазимо ишчитавање кардиналовог евхаристијског, еклисиолошког, тријадолошког, христолошког, пневматолошког и екуменског богословља, открива нам величину опуса овог учитеља Римокатоличке Цркве. Управо ове чињенице, које истичу богословски значај кардинала Каспера и његово сагледавање са различитих аспеката, упућују позив православним хришћанима, да и ми, са наше православне стране сагледамо кардиналове ставове и проценимо њихову могућу рецепцију у екуменском дијалогу. Због тога, како је наша тема везана за рецепцију кардиналове *communio* еклисиологије у екуменском дијалогу, неопходно је да се поред сагледавања оних аутора који су проучавали богословски допринос кардинала Валтера Каспера, осврнемо и на стање овог питања у екуменском дијалогу. Циљ који је постављен у екуменском дијалогу јесте отварање пута ка потпуном учешћу у евхаристијском заједништву кроз препознавање и прихватање једне других као саставних делова Цркве које је основао Господ Исус Христос.¹⁰⁵ До сада је Мешовита међународна комисија за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве донела седам докумената. Готово сваки документ постао је предмет детаљне анализе и процењивања његовог богословског доприноса у зближавању. Неки од њих, нажалост, довели су до спора између појединих Православних Цркава.¹⁰⁶ Процењујући значај документа, јасно се очитује њихов допринос, као што су: наглашавање тријадолошког, христолошко и пневматолошког аспекта Цркве (Минхен I, 2,4,6), да Црква представља „локалну реалност“ (Минхен II, 1) која постоји на многим местима, те тако она истовремено представља *једно* и *мноштво* (Равена 11; Александрија 0.1), затим у истицању онтолошке пуноће локалне Цркве (Кјети 8) и да се пуноћа локалне Цркве пројављује на сабрању, и то не било каквом, већ на евхаристијском синаксисту када се пројављује и актуелизује догађај који

¹⁰⁵ „Our goal has been to pave the way towards sharing fully in Eucharistic communion through recognizing and accepting each other as integral parts of the Church founded by Jesus Christ.“ (NAOCTC, „Steps Towards A Reunited Church: A Sketch Of An Orthodox-Catholic Vision For The Future,“ 1)

¹⁰⁶ Види стр: 5.

се збио „једном заувек“ (Минхен II, 1). Ово сабрање представља заједницу Бога и људи, што би даље значило да мимо Цркве нема заједнице са Богом и да се Бог обраћа само у Цркви, тј. њеним члановима. Из овога следи закључак да се хришћанска онтологија поистовећује са Црквом (Равена 16). Међутим, уколико дубље сагледамо питања која произилазе из ових ставова, као што су: Шта је то Црква или тачније која се то заједница постовећује са Црквом? На који начин се остварује јединство многих Цркава у једну Цркву и зашто је оно потребно? Онда јасно констатујемо да око тих питања не постоји консензус. Доћи до одговора на горе наведена питања, значи одговорити на питање примата и саборности. Иако се два документа (Кјети 2016. и Александрија 2023.) директно баве овим питањем, слободно можемо констатовати да је дошло до теолошког застоја по питању односа примата и саборности, што се не може рећи за историјско сагледавање овог питања. Ова чињеница указује нам да у екуменском дијалогу историјске околности сагледавања питања односа примата и саборности не представљају толико предмет спорења, колико је то питање комплексно на пољу теолошког сагласја. На то нас упућује и последњи документ донет у Александрији: „5.3 Synodality and primacy need to be seen as ‘interrelated, complementary and inseparable realities’ (Chieti, 5) from a theological point of view (Chieti, 4, 17). Purely historical discussions are not enough. The Church is deeply rooted in the mystery of the Holy Trinity, and a eucharistic ecclesiology of communion is the key to articulating a sound theology of synodality and primacy. 5.4 The interdependence of synodality and primacy is a fundamental principle in the life of the Church. It is intrinsically related to the service of the unity of the Church at the local, regional and universal levels. However, principles must be applied in specific historical settings, and the first millennium offers valuable guidance for the application of the principle just mentioned (Chieti, 21). What is required in new circumstances is a new and proper application of the same governing principle.“ Ово нам јасно показује да је стање нашег питања, по питању могуће рецепције кардиналове *communio* еклисиологије у циљу даљег просперитета екуменског дијалога, и даље отворено.

До истог закључка долазимо и приликом сагледавања екуменског дијалога који се води на различитим нивоима. Теолошко сагледавање питања примата и саборности, као и проблематичног става по којем општење са папом представља предуслов постојања Цркве у пуном смислу (из чега произилази да локалне Цркве нису потпуне Цркве), означено је од стране Северноамеричке православно-католичке комисије као

питање које није решено, већ представља предмет размимоилажења.¹⁰⁷ Од исте комисије, у изјави „Apostolicity as God’s Gift in the Life of the Church“ (1986), можемо наћи интересантне поставке по питању односа евхаристијске и универзалистичке еклисиологије. Тако изјава износи закључак да је реч о различитом изражавању јединства у Цркви, а не о непомирљивим разликама. Међутим, оно што Комисија не указује, јесте како је могуће до тог помирења и доћи. Управо ту идеју даље развија кардинал Каспер у својој *communio* еклисиологији, те у том погледу и у погледу могућег доприноса развоја екуменског дијалога, видимо научни допринос нашег истраживања. Посматрајући евакуацију осталих изјава и саопштења, можемо констатовати да је питање односа примата и саборности означено као питање око којег не постоји теолошка сагласност. Тако је ово питање, од стране Заједничке православно-католичке радне групе Св. Иринеја, означено, директно или индиректно, као питање око којег не постоји сагласје у многим њиховим изјавама: као што су изјава по питању односа локалне и универзалне Цркве (Атина, Грчка 2005), примата и саборности (Шеветон, Белгија 2006), *koínonie* (Халка, Турска 2015), затим, унутар веома значајне студије о преиспитивању првенства и саборности (*Re-thinking the Relationship between Primacy and Synodality*, 2018), и многим другим. Огроман теолошки допринос дијалогу дао је и мешовити Православно-Католички комитет у Француској (*Comité mixte catholique-orthodoxe en France*). Међутим, и овде, у публикацији „Примат Рима у заједници Цркава“ (*La Primauté romaine dans la communion des Églises*), означено је горе споменуто питање као предмет размимоилажења. Иста ситуација је и у извештајима: Заједничке комисије Немачке Бискупске конференције и Православне епископске конференције у Немачкој (*Gemeinsamen Kommission der Deutschen Bischofskonferenz und der Orthodoxen Bischofskonferenz in Deutschland*), као и у екуменском доприносу од стране PRO ORIENTE. Као што можемо видети, наше стање питања је још увек отворено и због тога вредно истраживања.

Управо на основу тих чињеница, можемо закључити да је стање нашег питања још увек отворено, те да, условно речено недостатке, које горе споменута истраживања нису обрадила, има за циљ да обради наша тема, што је уједно чини и дисертабилном. Прелиминарна анализа богословског опуса кардинала Валтера Каспера, упућује нас на закључке да се у његовим еклисиолошким ставовима налазе озбиљни екуменски

¹⁰⁷ Види изјаву: „Steps Towards A Reunited Church: A Sketch Of An Orthodox-Catholic Vision For The Future“ (2010): <https://www.assemblyofbishops.org/news/scoba/towards-a-unified-church>

предлози за решење горе споменутих питања, који би могли да допринесу даљем помаку у екуменском дијалогу, уколико би нашли своју рецепцију у Римокатоличком богословљу. Поред тога, имајући у виду да, на овом нивоу студија, еклисиологија кардинала Каспера није бивала предмет истраживања међу богословима Српске Православне Цркве, а да је Српска Црква учесник Међународне мешовите комисије за богословски дијалог, сматрамо да изучавање *communio* еклисиологије, у којој централно место заузима догма из које даље долази структурално уређење, може у великој мери допринети, не само упознавању кардиналових еклисиолошких ставова, већ и развоју екуменског дијалога. У складу са тим, као и нашим предметом истраживања, хипотезама и циљевима рада, главни богословски допринос овог рада може се препознати у инсистирању на вишедимензионалној Касперовој *communio* еклисиологији, чија би рецепција у даљем току екуменског дијалога могла да помогне у превазилажењу оних еклисиолошких питања око којих не постоји сагласност. Наиме, кардинал путем ње у први план истиче тријадолошку, христолошку и пнеуматолошку догму, из које даље произлиже ставови како по питању односа примата и саборности, помирењу евхаристијске и универзалистичке еклисиологије, тако и по питању пуноће локалне Цркве, перихорезе између локалне и универзалне Цркве, структуралног уређења Цркве, као и многих других. Сматрамо да би ситуација у којој би улога првог била ограничена догмама *communio* еклисиологије, у одређеној мери била прихватљива за православне, јер би се у том случају избегли проблематични делови универзалистичке еклисиологије, те би се вратили на стање које је било током првог миленијума, где је први имао право апелације, дакле могао је да врши *exousia*-у и да процењује да ли је неко у складу са догмама, јер је и његова служба (првог) условљена догмама. Ово ограничавање догмама могло би да значи у извесној мери помирење евхаристијске и универзалистичке еклисиологије, које проналазимо код кардинала Каспера, и које би могло да има своју рецепцију у екуменском дијалогу.

Прелиминарна структура рада

Како би нам кардиналови еклисиолошки ставови, у његовој *communio* еклисиологији били јасни, те да би смо на основу тога даље проценили њену могућу рецепцију у екуменском дијалогу Православне и Римокатоличке цркве, наш рад поделићемо на увод, четири поглавља, закључак и списак литературе.

Уводна разматрања

У уводним разматрањима, након што укажемо која је тема рада, образложили бисмо актуелност и значај теме, да би затим указали шта представља предмет нашег истраживања, чиме бисмо поставили оквире нашег рада. Након тога, указали бисмо на хипотезе и циљеве рада, да би њиховом потпуном образложењу приступили уз помоћ описаних методолошких поступака. На крају увода, пажњу ћемо посветити стању питања и, у складу са тим, научном доприносу нашег истраживања.

1. *Communio* еклисиологија кардинала Валтера Каспера: сопствени еклисиолошки пут кардинала Валтера Каспера у богословљу Цркве

Прво поглавље нашег рада посвећено је анализи *communio* еклисиологије, која представља богословски пут кардинала Каспера, неопходан за разумевање његових еклисиолошких ставова. Због тога, у овом поглављу, најпре ћемо појмовно сагледати *communio* и тражити одговор на питање зашто је овај појам постао фундамент за кардиналову еклисиологију. Такође, ту ћемо увидети да јединство свих у Богу, тачније спасење света и човека кроз то јединство, представља херменеутички кључ за разумевање кардиналове *communio* еклисиологије. Да би смо видели какво је то јединство и шта оно подразумева, или боље речено где оно добија свој врхунац, у овом поглављу указаћемо на главне еклисиолошке елементе његове *communio* еклисиологије. Због тога, добар део овог поглавља, посветићемо указивању на кардиналово разумевање тројичне еклисиологије, затим на христоцентричност еклисиологије, однос пневматологије и еклисиологије, и на крају на евхаристију, која представља централно место његове *communio* еклисиологије – *сакрамент јединства*. Кроз анализу *communio* еклисиологије, сагледаћемо и кардиналово ишчитавање Првог и Другог ватиканског концила и увидети у којој мери се она може поистоветити са евхаристијском или универзалистичком еклисиологијом.

2. Рецепција *communio* еклисиологије кардинала Валтера Каспера у Римокатоличком богословљу

Друго поглавље нашег рада посвећено је сагледавању рецепције кардиналове *communio* еклисиологије у Римокатоличкој Цркви. Будући да је кардинал Каспер био председник Папског већа за унапређење дијалога, ово поглавље има за циљ да истражи у којој мери су кардиналови еклисиолошки ставови присутни у римокатоличком богословљу. Из тог разлога, у овом делу рада упоредићемо кардиналове еклисиолошке

ставове са концилским и постконцилским документима. У том погледу предмет наше анализе биће нека од најзначајнијих докумената Конгрегације за доктрину вере, али и ставови појединих римокатоличких теолога, као што су: Јозеф Рацингер, Ив Конгар, Жан-Мари Тијар и многи други. Тако ћемо упоредном методом доћи до закључка да се након Другог ватиканског концила могу наћи, не само различити, већ и еклисиолошко опречни ставови у богословљу Римокатоличке Цркве. На основу претходне анализе горе споменутих садржаја, изнећемо закључке о рецепцији кардиналове *communio* еклисиологије у званичним документима Римокатоличке Цркве.

3. Еклисиолошка анализа еваулације екуменског дијалога

У овом делу рада желимо да укажемо на еклисиолошку еваулацију досадашњег екуменског дијалога. Из тог разлога, у овом делу рада, најпре ћемо сагледати документа, усвојена од стране Мешовите међународне комисије, а затим и изјаве, извештаје и саопштења усвојених од комисија за екуменски дијалог, како на регионалном тако и на локалном нивоу. Овде пре свега мислимо на: Северноамеричке Православно-Католичке теолошке консултације, затим, на Заједничку православно-католичку радну групу Св. Иринеја, на Заједничку комисију Немачке Бискупске конференције и Православне епископске конференције у Немачкој, на Католичко-Православни дијалог у Француској и његов теолошки допринос као и на екуменски допринос од стране PRO ORIENTE. Овај део рада помоћиће нам да увидимо еклисиолошки допринос екуменског дијалога, али и да означимо докле се у дијалогу стигло, односно да укажемо на питања која представљају предмет несугласица.

4. Рецепција кардиналове *communio* еклисиологије у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве

У овом делу рада заступаћемо методу синтезе, путем које желимо да видимо у којој мери су кардиналови ставови у *communio* еклисиологији, прихватљиви у документима и дијалогу, како Мешовите међународне комисије за богословски дијалог Православне и Римокатоличке Цркве, тако и у извештајима и изјавама богословског дијалога који се води на различитим нивоима. На основу раније анализе кардиналове *communio* еклисиологије, као и сагледавања еклисиолошке еваулације екуменског дијалога, покушаћемо да применом његових еклисиолошких ставова укажемо на могуће превазилажење застоја у екуменском дијалогу. Овим путем желимо да видимо да ли тријадолошка, христолошка и пнеуматолошка димензија његове еклисиологије може да

допринесе да се застој у дијалогу, који постоји по питању теолошког сагледавања питања примата и саборности, превазиђе. Такође, у овом поглављу сагледаћемо и кардиналово поимање *духовног екуменизма*, путем којег он истиче јединство у многообличности. Последњи део овог поглавља, означили бисмо упитним речима „куда даље/шта чинити?“ Ову фразу преузели смо од кардинала Каспера, који исту користи како би указао на могуће решење проблема, те је у том контексту ова фраза присутна и у нашем поглављу. Она има циљ да након упоредне методе, јасно укаже у којим сегментима можемо говорити о рецепцији вишедимензионалне кардиналове *communio* еклисиологије, а у којим не можемо. Одговор на ово питање, указаће нам да ли рецепција еклисиолошких ставова може водити напретку екуменског дијалога.

Шематски приказ

Шематски приказ, представља прелиминарну структуру рада, која ће, могуће претрпети поједине измене током свеобухватног ишчитавања кардиналових дела, као и остале примарне и секундарне литературе.

- Резиме на српском и енглеском језику
- Садржај
- Списак скраћеница
- 1. Уводна разматрања
 - 1.1. Актуелност и значај теме
 - 1.2. Предмет истраживања
 - 1.3. Циљ и хипотезе рада
 - 1.4. Методолошки приступ
 - 1.5. Стање питања и научни допринос истраживања
- 2. *Communio* еклисиологија кардинала Валтера Каспера: сопствени еклисиолошки пут кардинала Валтера Каспера у богословљу Цркве
 - 2.1. *Communio* као појам
 - 2.1.1. Јединство свих као херменеутички кључ за разумевање *communio* еклисиологије
 - 2.2. Тријадолошке основе у *communio* еклисиологији
 - 2.3. Христоцентричност еклисиологије у *communio* еклисиологији

- 2.4. Однос пневматологије и еклисиологије у *communio* еклисиологији
- 2.5. Евхаристија као сакрамент јединства – *communio sacramentum*
- 3. Рецепција *communio* еклисиологије кардинала Валтера Каспера у Римокатоличком богословљу
 - 3.1. Еклисиологија Другог ватиканског концила
 - 3.1.1. Упоредна анализа кардиналове *communio* еклисиологије са еклисиологијом Другог ватиканског концила
 - 3.2. Еклисиологија документа Друге ванредне бискупске синоде: „Црква у снази Божије речи слави и извршава Христове тајне за спасење света“ (1985)
 - 3.2.1. Упоредна анализа кардиналове *communio* еклисиологије са еклисиологијом документа Друге ванредне бискупске синоде: „Црква у снази Божије речи слави и извршава Христове тајне за спасење света“ (1985)
 - 3.3. Еклисиологија документа Конгрегације за доктрину вере: „Писмо епископима Католичке Цркве о неким аспектима Цркве схваћене као заједница – *Communions notio*“ (1992)
 - 3.3.1. Упоредна анализа кардиналове *communio* еклисиологије са еклисиологијом документа Конгрегације за доктрину вере: „Писмо епископима Католичке Цркве о неким аспектима Цркве схваћене као заједница – *Communions notio*“ (1992)
 - 3.4. Еклисиологија документа Конгрегације за доктрину вере: „Примедба на израз сестринске Цркве“ (2000)
 - 3.4.1. Упоредна анализа кардиналове *communio* еклисиологије са еклисиологијом документа Конгрегације за доктрину вере: „Примедба на израз сестринске Цркве“ (2000)
 - 3.5. Рецепција *communio* еклисиологије кардинала Каспера у делима римокатоличких богослова
- 4. Еклисиолошка анализа еваулације екуменског дијалога
 - 4.1. Еклисиолошка анализа еваулације документа Међународне мешовите комисије за богословски дијалог између Православне и Римокатоличке Цркве

- 4.2. Еклисиолошка анализа евауације изјава, саопштења и извештаја екуменског дијалога вођеног на различитим нивоима
- 5. Могућа рецепција кардиналове *communio* еклисиологије у дијалогу између Православне и Римокатоличке Цркве
 - 5.1. Екуменско богословље кардинала Валтера Каспера
 - 5.1.1. Духовни екуменизам
 - 5.2. Однос *communio* еклисиологије кардинала Валтера Каспера и докумената Међународне мешовите комисије за богословски дијалог између Православне и Римокатоличке Цркве – могућност рецепције
 - 5.3. Однос *communio* еклисиологије кардинала Валтера Каспера и ставова изнетих у изјавама и извештајима екуменског дијалога вођеног на различитим нивоима - могућност рецепције
 - 5.4. „Куда даље/Шта чинити?“ Рецепција кардиналове *communio* еклисиологије као метод у превазилажењу спорних еклисиолошких питања у екуменском дијалогу
- 6. Закључак
- 7. Библиографија

Прелиминарни списак литературе

Дела кардинала Валтера Каспера:

1. Kasper, Walter. *A celebration of priestly ministry : challenge, renewal, and joy in the Catholic priesthood*. Translated by Brian McNail. New York: A Herder & Herder book, 2007.
2. Kasper, Walter, Hg. *Absolutheit des Christentums*. Freiburg: Herder, 1977.
3. Kasper, Walter. *An introduction to Christian faith*. Translated by V. Green. London: Burns & Oates, 1980.
4. Kasper, Walter. *Bog Isusa Krista*. Preveo Marko Lončar. Đakovo: Karitativni font UPT, 2004.
5. Kasper, Walter. „Verständnis der Theologie damals und heute.“ In *Theologie im Wandel: Festschrift zum 150 jährigen Bestehen der katholisch-theologischen Fakultät an der Universität Tübingen 1817-1967*, Herausgegeben Katholisch-Theologische

- Fakultät an der Universität Tübingen, 90-116. München und Freiburg: Erich Wewel Verlag, 1967.
6. Kasper, Walter, Hg. *Gegenwart des Geistes : Aspekte der Pneumatologie*. Freiburg: Herder, 1979.
 7. Kasper, Valter. *Da svi budu jedno: putevima jedinstva*. Preveli Jovana Arsić Vulić i Miloš Vulić. Beograd: Beogradska nadbiskupija, 2020.
 8. Kasper, Walter. *Das Absolute in der Geschichte : Philosophie und Theologie der Geschichte in der Spätphilosophie Schellings*. Freiburg: Herder, 2010.
 9. Kasper, Walter. *Das Evangelium Jesu Christi*. Freiburg: Herder, 2009.
 10. Kasper, Walter. *Die Kirche und ihre Ämter: Schriften zur Ekklesiologie II*. Freiburg: Herder, 2009.
 11. Kasper, Walter. *Die Lehre von der Tradition in der Römischen Schule*. Freiburg: Herder, 2011.
 12. Kasper, Walter. *Die Liturgie der Kirche*. Freiburg: Herder, 2010.
 13. Kasper, Walter (ed.), *Diccionario enciclopédico de exégesis y teología bíblica: Tom I*. Barcelona: Herder, 2011.
 14. Kasper, Walter, ed. *Diccionario enciclopédico de exégesis y teología bíblica: Tom II*. Barcelona: Herder, 2011.
 15. Kasper, Walter. „Ima li Bog još smisla?“ *Bogoslovska smotra* Vol. 60, No. 1-2 (1990): 1-9.
 16. Kasper, Walter. „Introduction to the Theme and Catholic Hermeneutics of the Dogmas of the First Vatican Council.“ In *The Petrine Ministry*, Edited by Cardinal Walter Kasper, 7-24. New York: The Newman Press, 2006.
 17. Kasper, Walter. „Introductory Considerations in Ecumenical Dialogue on the Petrine Ministry from a Catholic Viewpoint.“ In *How can the Petrine ministry be a service to the unity of the universal church?*, Edited by James F. Puglisi, 213-25. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2010.
 18. Kasper, Walter. *Isus Krist*. Preveo Nedjeljko A. Ančić. Split: Crkva u svijetu, 2004.
 19. Kasper, Walter. *Leadership in the church : how traditional roles can serve the Christian community today*. Translated by Brian McNeil. New York: A Herder & Herder book, 2003.
 20. Kasper, Walter. „Letters. From the President of the Council for Promoting Christian Unity.“ November 26, 2001.
<http://www.americamagazine.org/magazine/2001/11/26/letters/>

21. Kasper, Walter. *Martin Luther: An Ecumenical Perspective*. Translated by William Madges. New York: Paulist Press, 2016.
22. Kasper, Walter. *Mercy: The essence of the Gospel and the Key to Christian life*. Translated by William Madges. New York: Paulist Press, 2014.
23. Kasper, Walter. „Narav – milost – kultura.“ *Crkva u svijetu* Vol.39, No.4 (2004): 495-76.
24. Kasper, Valter. *Ne postoje dva Hrista*. Preveli Ines Kezić i Dragan Bošković. Beograd: Beogradska nadbiskupija, 2004.
25. Kasper, Walter. „Nova evangelizacija – pastoralni, teološki i duhovni izazov.“ *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija* Vol. 52, No 1 (2012): 80-93.
26. Kasper, Walter. „On the Church: A Friendly Reply to Cardinal Ratzinger.” *America*, April 23, 2001.
<https://web.archive.org/web/20050206035736/http://www.americamagazine.org/gettext.cfm?articleTypeID=1&textID=1569&issueID=333>
27. Kasper, Walter. *Pope Francis' Revolution of Tenderness and Love: Theological and Pastoral Perspectives*. Translated by William Madges. New York: Paulist Press, 2015.
28. Kasper, Walter and Hans, Küng, ed. *Polarization in the Church*. New York: Herder and Herder, 1973.
29. Kasper, Walter Cardinal. „Reactions of Walter Cardinal Kasper, President of the Pontifical Council for Promoting Christian Unity, to the Presbyterian Church (U.S.A.) Paper “The Successor to Peter”.“ *The Journal of Presbyterian History* Vol. 80, No. 2 (2002): 105–9. <http://www.jstor.org/stable/23336377>.
30. Kasper, Walter. *Sakrament jedinstva: Euharistija i Crkva*. Preveo Robert Vukoja. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2013.
31. Kasper, Walter. „Svjetlo kristovo i Crkva.“ *Crkva u svijetu* Vol.42, No.3 (2007): 525-30.
32. Kasper, Walter. *Spiritual writings*. Translated by Patricia C. Bellm and Robert A. Krieg. New York: Orbis books, 2016.
33. Kasper, Walter. „Stanje ekumenskog dijaloga između pravoslavnih Crkava i Rimokatoličke crkve.“ *Crkva u svijetu* Vol.35, No.4 (2000): 358-72.
34. Kasper, Walter. „Trajno značenje Drugog vatikanskog sabora za Crkvu.“ *Crkva u svijetu* Vol.31, No.1 (1996): 6-20.
35. Kasper, Walter. *Transcending all understanding : the meaning of Christian faith today*. Translated by Boniface Ramsey. San Francisco: Ignatius Press, 1989.

36. Kasper, Walter. „The Great Jubilee of the Year 2000 in the Local Church.“ In *Preparing for the year 2000 : Pope John Paul II on how to prepare for the next thousand years - the third millenium - of christianity : The complete text of John Paul II's apostolic letter tertio millennio adveniente (as the third millennium draws near) and the vatican's official commentary on how to prepare for the great jubilee of the year 2000*, Edited by John Paul, 221-29. Rome: Urbi et orbi, 1996.
37. Kasper, Walter. „The ecumenical movement in the 21st century a contribution from the PCPCU.“ *Christian unity*, November 17, 2005. <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/fr/dialoghi/sezione-occidentale/dialoghi-multilaterali/dialogo/gruppo-misto-di-lavoro/altri-documenti-ed-eventi/2005-kasper---40-anniversario-del-consiglio-ecumenico-delle-chie/en.html>
38. Kasper, Walter. „The Joint Declaration on the Doctrine of Justification: A Roman Catholic Perspective.“ In *Justification and the future of the ecumenical movement : the Joint Declaration on the Doctrine of Justification*, Edited by William G. Rusch, 14-23. Minnesota: Liturgical Press, 2003.
39. Kasper, Walter. *The Methods of Dogmatic Theology*. Translated by John Drury. New York: Paulist Press, 1969.
40. Kasper, Walter. *Theology and church*. Translated by Margaret Kohl. New York: Crossroad, 1989.
41. Kasper, Walter. *The Catholic Church: Nature, Reality and Mission*. London: Bloomsbury, 2015.
42. Kasper, Walter. *The Christian Understanding of Freedom and the History of Freedom in the Modern Era: The Meeting and Confrontation between Christianity and the Modern Era in a Postmodern Situation*. Translated by Joseph A. Murphy. Wisconsin: Marquette University Press, 1988.
43. Kasper, Walter. „THE CURRENT SITUATION IN ECUMENICAL THEOLOGY.“ *Angelicum* Vol. 80, No. 3 (2003): 721–32. <http://www.jstor.org/stable/44618420>.
44. Kasper, Cardinal Walter. „The Holy Spirit and Ecumenical Dialogue: Theological and Practical Dimensions Cardinal Walter Kasper.“ In *It Is the Spirit Who Gives Life: New Directions in Pneumatology*, edited by Radu Bordeianu, 177–94. Washington: Catholic University of America Press, 2022. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2d7x4xc.10>.
45. Kasper, Walter. „The Church As Communio.“ *New Blackfriars* Vol. 74, No. 871 (1993): 232–44. <http://www.jstor.org/stable/43249406>.

46. Kasper, Walter. „The Week of Prayer for Christian Unity: Origin and Continuing Inspiration of the Ecumenical Movement.“ In *A Century of Prayer for Christian Unity*, Edited by Catherine E. Clifford, 25-41. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, 2009.
47. Kasper, Walter. *Faith and future*. New York: Crossroad, 1982.
48. Kasper, Walter. *Faith : practices, models, and sources of the spirit*. Translated by William McDonough. New Jersey: Paulist Press, 2016.
49. Kasper, Walter. „Freiheit des Evangeliums und dogmatische Bindung in der katholischen Theologie.“ In *Die theologie und das Lehramt*, Herausgegeben von Walter Kern, 201-34. Freiburg: Herder, 1982.
50. Kasper, Walter. *Harvesting the fruits: Aspects of Christian Faith in Ecumenical Dialogue*, London: Continuum, 2009.
51. Kasper, Walter. *Crkva Isusa Krista*. Preveo Robert Vukoja. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2013.
52. Kasper, Walter und Schilson, Arno. *Christologie im Prasens: Kristische Sichtung Neuer Entwürfe*. Freiburg: Herder, 1974.
53. Kasper, Walter. *Wege zur Einheit der Christen*. Freiburg: Herder, 2012.

Латинична литература

1. Ante Ančić, Nediljko. *Drugi vatikanski sabor- kratki prikaz*. Zagreb: Nacionalni katihetski ured Hrvatske biskupske konferencije, 2014.
2. Benedikt XVI. *Svetlo sveta: papa, Crkva i znakovi vremena*. Prevod Jasmin Mašinović. Beograd: Novoli, 2011.
3. Blosser, Philip „The Kasper-Ratzinger Debate and the State of the Church.“ *Ratzinger fan club*, April, 2002. http://www.ratzingerfanclub.com/Blosser_article.html
4. Brajčić, Rudolf i Zovkić, Mato. *Dogmatska konstitucija o Crkvi: Lumen gentium*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1977.
5. Vuković, Davor. „Problem odnosa vjere i iskustva u teologiji W. Kaspera.“ *Diacovensia: teološki prilozi* Vol. 21, No. 2 (2013): 309-24.
6. Vukšić, Tomo. „Opća i posebna Crkva u raspravi između Josepha Ratzingera i Waltera Kaspera.“ *Vrhbosnensia: časopis za teološka i međureligijska pitanja* Vol. 15, No. 1 (2008): 9-27.

7. Vukšić, Tomo. „Teološki pluralizam i ekumenizam nakon Dominus Iesus.“ *Bogoslovska smotra* Vol. 73, No. 2-3 (2003): 395-431.
8. Galles, Paul. *Situation und Botschaft: Die soteriologische Vermittlung von Anthropologie und Christologie-in.den offenen Denkformen von Paul Tillich. und Walter Kasper*. Berlin: De Gruyter, 2012.
9. Goyret, Philip. „Catholic Principles of Ecumenism.” In *Church and Communion: An Introduction to Ecumenical Theology, Second Edition*, Edited by Joseph Thomas, 123–60. Catholic University of America Press, 2022.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv2bgz3h8.8>.
10. *Drugi vatikanski koncil*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. 1998.
11. Dulles, Cardinal. „Weighs in on Ratzinger-Kasper debate.“ *Eternal Word Television Network*, May 28, 2001. <https://www.ewtn.com/catholicism/library/cardinal-dulles-weighs-in-on-ratzingerkasper-debate-10244/>
12. Zirdum, Ivan. „Kritički osvrt na Kasperovu kristologiju.“ *Diacovensia: teološki prilozi* Vol. 12, No. 2 (2004): 373-91.
13. Ikić, Niko. „Odnos autoriteta primata i episkopata. Teološki pogled u svjetlu Drugoga vatikanskog koncila i doprinosa nekih teologa.“ *Bogoslovska smotra* Vol. 83, No. 2 (2013): 263-86.
14. Joint International Commission for Theological Dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church. „Synodality and Primacy in the Second Millennium and Today.“ *Dicastery for Promoting Christian Unity*, Jun 7, 2023.
<http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-di-tradizione-bizantina/commissione-mista-internazionale-per-il-dialogo-teologico-tra-la/documenti-di-dialogo/document-d-alexandrie---synodalite-et-primaute-au-deuxieme-mille.html>
15. Kirk, Geoffrey. „A Tale of Two Cardinals.“ *Trushare*.
<http://trushare.com/74JUL01/JY01WAYL.htm>
16. Kisić, Rade. „Perspektive pravoslavno-rimokatoličkog dijaloga.“ *Edinost in dialog letnik* 70 (2015): 39-50.
17. Kovač, Valerija Nedjeljka; Vishka, Emanujila Oksana. „Ekumenski dijalog s pravoslavljem prema Josephu Ratzingeru i ruskopravoslavna perspektiva ekumenizma s katolicima.“ *Crkva u svijetu* Vol. 52, No. 4 (2017): 592-611.
18. Koplston, Frederik. *Istorija filozofije – tom I*. Beograd: Beogradski izdavačko – grafički zavod, 1988.

19. Lakeland, Paul. „Lumen Gentium: The Unfinished Business.” *New Blackfriars* Vol. 90, No. 1026 (2009): 146–62. <http://www.jstor.org/stable/43250312>.
20. Leahy, Brendan. „Where Is Ecumenism at Today?” *The Furrow* Vol. 60, No. 1 (2009): 25–31. <http://www.jstor.org/stable/27808774>.
21. Matić, Zlatko. „L’indole escatologica dell’eucaristia (problemi e prospettive nel dialogo ecumenico).“ *Саборност* I (2007): 67-82.
22. Merćep, Vladimir. „Kristologija Waltera Kaspera I.“ *Crkva u svijetu* Vol. 11, No.4 (1976): 340-50.
23. Merćep, Vladimir. „Kristologija Waltera Kaspera II.“ *Crkva u svijetu* Vol. 12, No.1 (1977): 75-85.
24. McDonnell, Kilian „The Ratzinger/Kasper Debate: the universal church and local churches.“ *The Free Library*, Jul 31, 2023.
<https://www.thefreelibrary.com/The+Ratzinger%2fKasper+debate%3a+the+universal+church+and+local+churches.-a087080329>
25. Nedeljka, Valerija Kovač. „Svakodnevno iskustvo kao mjesto iskustva Boga.“ *Bogoslovska smotra* Vol. 84, No. 4 (2014): 829-49.
26. Nichols, Aidan. „Walter Kasper and His Theological Programme.” *New Blackfriars* Vol. 67, No. 787 (1986): 16–24. <http://www.jstor.org/stable/43247746>.
27. O’Riordan, Seán. „The Synod of Bishops, 1985.” *The Furrow* Vol. 37, no. 3 (1986): 139–58. <http://www.jstor.org/stable/27678230>.
28. Pavao, II Ivan. *Ut unum sint*. Prevod Dr Antun Škvorčević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1995.
29. Pavlić, Richard i Španjić, Luka. „The sacrament of the eucharist in the theological thought of Joseph Ratzinger / Benedict XVI.“ *Rječki teološki časopis* 28, br. 1 (2020): 97-122.
30. Perić, Ratko i Lacko, Michael. *Dekret o ekumenizmu: Unitatis redintegratio; Dekret o istočnim katoličkim Crkvama: Orientalium Ecclesiarum*. Zagreb: Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 1987.
31. Platon. *Kratil*. Превод Миливој Сиронић. Приступљено Јула 4.2023.
<https://fddocuments.in/document/platon-kratil-558495cb95111.html?page=34/>
32. Popupard, Cardinal Paul. *Dogmatic Constitution on the Church: Lumen Gentium*. London : Catholic Truth Society, 2012.

33. Roberson, Ronald G. „The Dialogues of the Catholic Church with the Separated Eastern Churches.” *U.S. Catholic Historian* Vol. 28, no. 2 (2010): 135–52.
<http://www.jstor.org/stable/40731267>.
34. Ratzinger, Joseph. *Bog je s nama*. Prevod Ivan Ivanda. Split: Verbum, 2005.
35. Ratzinger, Joseph. „The Ecclesiology Of The Constitution On The Church, Vatican II, 'Lumen Gentium.'“ *Catholic culture*, Sept 19, 2001.
<https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?id=3920&repos=1&subrepo=s=&searchid=292722>
36. Ratzinger, Joseph. *Zajedništvo u Crkvi*. Prevod Ivan Ivanda. Split: Verbum, Split, 2006.
37. Ratzinger, Joseph. „The local Church and the universal Church.“ *America*, November 19, 2001. <https://www.americamagazine.org/faith/2014/01/06/ratzinger-benedict-local-universal-church-kasper-157678/>
38. Ratzinger, Joseph. *Called to Communion, Understanding the Church Today*. San Francisko: Ignatius press, 1996.
39. **Second Extraordinary Synod. „The Church, in the word of God, celebrates the mysteries of Christ for the salvation of the world.“** *Eternal Word Television Network*, 1985. <https://www.ewtn.com/catholicism/library/final-report-of-the-1985-extraordinary-synod-2561>
40. Shaw, Russell. „Authority reconsidered: Who's in charge here?“ *Journal News*, August 14, 2001.
<https://web.archive.org/web/20111206105116/http://www.angelfire.com/ky/dodone/0814JN.html>
41. Tanjić, Željko. „Jedna Crkva u i iz mnoštva Crkava. Odnos između opće Crkve i partikularnih Crkava u svjetlu rasprave između Josepha Ratzingera i Waltera Kaspera.“ *Bogoslovska smotra* Vol.74, No. 3 (2005): 759-80.
42. Hans, Küng, ed. *Post-ecumenical christianity*. New York: Herder and Herder, 1970.
43. Horvat, Bernarda. „Kategorije opće i partikularno u ekleziologiji II Vatikanskog koncila i kanonističkom govoru.“ *Vrhbosnensia: časopis za teološka i međureligijska pitanja* Vol. 19, No. 2 (2015): 429-49.
44. Callam, Daniel. „What Happens at Baptism? The Ratzinger-Kasper debate.“ *Catholic Insight*, May, 2002.
https://web.archive.org/web/20110514165309/http://catholicinsight.com/online/theology/article_299.shtml

45. Colberg, Kristin. „Walter Kasper on Translating the Message of Christian Hope Today.“ In *Translating Religion*, Edited by Mary Doak and Anita Houck, 58-71. New York: Orbis Books, 2013.
46. Congregation for the doctrine of the faith, *Letter to the bishops of the catholic church on some aspects of the church understood as communion*. 1992.
47. Chaput, Charles J. „Reflections on Cardinal Kasper's "On the Church." *America magazine*, July 30, 2001.
<https://web.archive.org/web/20060111080728/http://www.americamagazine.org/gettext.cfm?textID=1710&articletypeid=42&issueID=325&search=1>
48. Wood, K. Susan. „Communion ecclesiology: source of hope, source of controversy.“ *Pro Ecclesia* 2, no. 4 (1993): 424-32.

Ћирилична литература

1. Афанасјев, Николај. *Студије и чланци*. Превод Коста Симић. Краљево: Епархија Жичка, 2008.
2. Вер, Калист. „Равенски документ и будућност православно-католичког дијалога.“ *Саборност XVI* (2022): 157-78.
3. Вуковић, епископ Сава, ур. *Примат апостола Петра*. Превео Јован Олбина. Крагујевац: Калинић, 1989.
4. Гнилка, Јоаким. „Петрова служба – новозаветне основе.“ *Саборност VIII* (2014): 131-43.
5. [Дела Апостолских ученика. Превод еп. Атанасије Јефтић. Врњачка Бања: Интерклима, 2002.](#)
6. Димитријевић, Бобан. „Еклисиологија Првог и Другог ватиканског сабора.“ *Црквене студије* No. 2 (2005): 83-111.
7. Драгутиновић, Предраг. „Нови завет и философија (приказ).“ *Саборност V* (2011): 297-302.
8. Зизијулас, Јован. *Вера као заједница*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2019.
9. Зизијулас, Јован. *Еклисиолошке теме*. Превод С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2001.
10. Зизијулас, Јован. *Екуменизам – огледи из екуменског богословља*. Превели Томислав Пауновић и Златко Матић. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2014.

11. Зизијулас, Јован. *Заједница и другост*. Превела Јелена Фемић-Касапис. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревацко-браничевске, 2021.
12. Зизијулас, Јован. *Западна мисао – Увод у догматско богословље западног хришћанства*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2014.
13. Зизијулас, Јован. „Истина, толеранција, монотеизам. Да ли је могућ један међурелигијски дијалог?“ *Саборност* 7 (2013): 1-5.
14. Зизијулас, Јован. *Јединство Цркве у светој Евхаристији и у Епископу у прва три века*. Нови Сад: Беседа, 1997.
15. Зизијулас, Јован. „Место и улога епископа у Светој Евхаристији.“ *Саборност* XI (2017): 63-72.
16. Зизијулас, Јован. „Примат и национализам.“ *Саборност* 6 (2012): 129-136.
17. Зизијулас, Јован. *Примат у Цркви*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревацко-браничевске, 2014.
18. Зизијулас, Јован. „Света Тројица и људска личност“ *Саборност* 10 (2016): 1-5.
19. Ζηζιούλας, Ιωάννης. „Το Μυστήριο της Εκκλησίας και το Μυστήριο της Αγίας Τριάδος.“ *Саборност* 8 (2014): 43-52.
20. Зизијулас, Јован. *Црква у тајни пројављења*. Превели Јелена Фемић-Касапис, Ненад Милошевић и Александар Ђаковац. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2012.
21. Јанарас, Христо. *Истина и јединство Цркве*. Превод С. Јакшић. Нови Сад: Беседа, 2004.
22. Јовановић, Милан. „Екуменизам и антиекуменизам у Православној Цркви.“ *Саборност* III (2009): 159-76.
23. Калезић, Димитрије. *Антропологија философије свејединства и библија*. Београд: Православље, 1983.
24. Кисић, Раде. „Локална и универзална Црква у теологији Валтера Каспера.“ У *Место еклисиологије у савременом системском богословљу*, уредници Златко Матић, Александар Ђаковац и Раде Кисић, 115-31. Београд: Институт за систематско богословље, 2021.
25. Кисић, Раде. „Primus sine paribus: Одговор на текст Московске патријаршије о примату.“ *Саборност* 14 (2020): 199-214.

26. Кисић, Раде. „Расправа кардинала Рацингера и Каспера о односу локалне и универзалне Цркве.“ У *Српска теологија данас*, књ. 3, уредник Богољуб Шијаковић, 223-35. Београд: Издаваштво Православног Богословског факултета, 2011.
27. Конгар, Ив. *Предање и живот Цркве*. Превод Јулија Видовић. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2019.
28. Матић, Златко. „Баламански документ (1993) — проблем „унијатизма“ у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве.“ *Саборност VI* (2012): 143-54.
29. Матић, Златко. „Богословље твари у опусу Јозефа Рацингера (папе Бенедикта XVI): хришћанско учење о стварању света пред изазовима данашњице.“ *Саборност XII* (2018): 69-78.
30. Матић, Златко. *Да истинујемо у љубави: званични богословски дијалог Православне и Римске Католичке Цркве*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревацко-браничевске, 2013.
31. Матић, Златко. *Да не буде раздора у Телу: огледи из упоредног богословља*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2018.
32. Матић, Златко. „Два ватиканска концила у екуменској ерминеvтичкој дијалектици: приступ Жан-Мари Тијара.“ *Саборност XI* (2017): 91-104.
33. Матић, Златко. „Документ из Кјетија (2016): Саборност и примат током првог миленијума.“ *Саборност X* (2016): 89-100.
34. Матић, Златко. „Еклесиологија киноније и магистеријум Католичке Цркве: отежана рецепција.“ У *Српска теологија данас*, књ. 9, уредник Богољуб Шијаковић, 17-24. Београд: Издаваштво Православног Богословског факултета, 2017.
35. Матић, Златко. *Они од пута: Предлог сапутничке (син-одалне) еклесиологије*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2021.
36. Матић, Златко, ур. *Православна еклесиологија*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2016.
37. Матић, Златко. „Примат у Цркви – званични став Руске Православне Цркве и наставак православно-католичког дијалога.“ *Саборност 8* (2014): 53-67.
38. Матић, Златко, ур. *Црква као икона Свете Тројице*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2014.
39. Мекпартлан, Пол. „Локална и универзална Црква: Зизиулас и Рацингер – Касперова дебата.“ *Богословље LXVII*, бр. 1 (2009): 77-88.

40. Мидић, Игњатије. *Биће као есхатолошка заједница*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2009.
41. Мидић, Игњатије. *Једна и многе Цркве и проблем њихвог јединства*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске, 2021.
42. Мидић, Игњатије. *Проблем смрти у хришћанској онтологији: смрт као најгори непријатељ*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2012.
43. Мидић, Игњатије. *Сећање на будућност*. Пожаревац: Епархија браничевска: Одбор за просвету и културу, 2009.
44. Нензић, Милош. „Еклисиологија папе Бенедикта XVI и њене паралеле у православној еклисиологији.“ У *Место еклисиологије у савременом системском богословљу*, уредници Златко Матић, Александар Ђаковац и Раде Кисић, 133-41. Београд: Институт за систематско богословље, 2021.
45. Петронијевић, Бранислав. *Од Зенона до Бергсона*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
46. *Свештени канони Цркве*, Превод Еп. Атанасије Јефтић. Београд: Епархија; Митрополија Црногорско- Приморска и Америчка, Епископије Захумско-Херцеговачке и Приморске, 2005.
47. Стојановић, Марина. „Сабор и примат у Цркви.“ *Саборност* 14 (2020): 215-223.
48. Фидас, Власије. „Примат и саборност Цркве у православном предању.“ *Богословље LXVII* 1 (2008): 69-75.
49. Цекић, Миодраг. *Преглед историје филозофије*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1966.